

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK: 2035

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC.

XLVI. évfolyam. 1911. Januárius—Februárius. 1. füzet.

TARTALOM:

Az olvasó közönséghez. A SZERKESZTŐK	1
A lemondás a Jézus tanításában. GÁLFI LŐRINC	3
Újabb irányok a pedagógiában. DR. GÁL KELEMEN	10
Az „idegen istenek“. DR. BOROS GYÖRGY	18
Vallás és életfilozófia. VÁRI ALBERT	28
Bessenyei György, mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja. IMRE SÁNDOR	37
Dávid Ferenc és kora. (Folytatás.) DR. BORBÉLY ISTVÁN	45
Irodalmi értesítő:	51
Schneller István, Paedagogiai dolgozatok. III. kt. DR. GÁL KELEMEN.	
Dr. Imre Sándor, A nevelés sorsa és a szocializmus. DR. GÁL KELEMEN.	
Gyenge János, Servét Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz. VIA.	
Magyar Figyelő.	
Molnár Sándor (nekrológ). PÉTERFI DÉNES	59
Különfélék	60
Gyász hírek	63
Aranykönyv	64

KOLOZSVÁRT
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVSZAJTÓJÁN
1911

Legolcsóbb bevásárlási forrás!

Frank-Kiss János Fiai utóda

THURÓCZY KÁLMÁN

üveg-, porcellán- és lámpaáruk
főraktára, háztartási és dísz-
műtárgyak állandó kiállítása,
evőeszközök, konyhaedények,
épületüvegezés, képkeretezés.

KOLOZSVÁRT, Mátyás Király-tér 30. szám.

Legolcsóbb bevásárlási forrás!

Gergely István

asztalos, esztergályos, fafaragó mester,

Kolozsvárt, Monostori-ut 70. Telefon sz. 628.

Gépüzemű műhelyében
készít: intézeti-, iskolai-,
üzleti- és lakásberende-
zéseket és diszműárukat
stb. stb. 000

Tervek és árajánlatok költségmentesen.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam.

Január—Február.

1. füzet.

Az olvasó közönséghez.

Folyóiratunk jelen számával a 46. évébe lépett. Megfutott hosszú pályája alatt nemes törekvéssel szolgálta a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény theizmus tudományos érdekeit. Új célokat a jövőre sem tűz maga elé, mert nem érzi, hogy régi céljait már megvalósította volna. Legfeljebb új eszközöket alkalmazhat célja megvalósítására, amelyeket a haladás, a kor eszméi, megváltozott gondolkozásmódja és módszerei önkénytelenül ajánlanak és megkövetelnek. Az emberi lélek nagy kérdései voltak mindig a Keresztény Magvető vizsgálódásának tárgyai és ezek mellett akarunk maradni a jövőben is. Ezért célunk szerint vallási, erkölcsi, társadalmi, nevelési és bölcsészeti kérdések megvitatására folyóiratunk bárki számára nyitva áll s törekvésünk az lesz, hogy olvasóinknak ilyen tartalmú dolgozatokat nyújtsunk.

Széttagolt társadalmunkban az egységes megértés és elfogulatlan bírálat hívei akarunk maradni. Folyóiratunkat tradíciói az unitárius egyházhoz csatolják, de mint eddig nem tettük, úgy ezután sem szolgálunk dogmatikus felekezeti érdekeket, hanem inkább a tudományos meggyőződést, a szabad vizsgálódást, magát a valóságot, amennyire azt az emberi értelem megközelítheti.

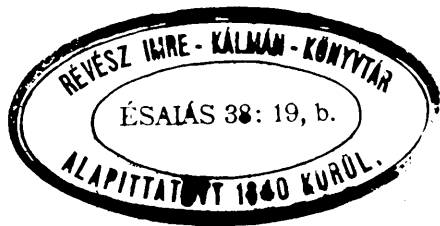
Ezért munkatársakat és előfizetőket is a magyar társadalom elfogulatlan és tudományosan gondolkozó tagjai közül várunk és reménylünk. Épen azért felkérjük az új év küszöbén is, de különösen azon alkalomból, hogy szerkesztőségünk most változott meg, mindazokat, akik a Keresztény Magvető céljait akár mint a legszabadelvűbb egyház tagjai, akár mint a magyar szabadelvű társadalom hívei, helyeslik és irányával rokonszenvezni tudnak, hogy

tömörüljenek mint munkatársak és előfizetők folyóiratunk köré s így önzetlen és nemes törekvésünket támogassák, kik a maga tehetsége szerint.

A Keresztény Magvető pártolói díja egész évre 8 K.; előfizetői díja 4 K. Minden díj és közlemény a szerkesztőséghez küldendő Kolozsvárra (Kossuth Lajos-u. 12.)

Kolozsvár 1911 febr. 1.-én.

Dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc,
a Keresztény Magvető szerkesztői és kiadói.

A lemondás a Jézus tanításában.

Irta: Gálfi Lőrinc.

A modern társadalmi gondolkozás Jézusnak tán egyetlen tanításával sem áll olyan éles ellentétben, mint azon fenmaradt mondásaival, a melyekben Jézus az ő tanítványaitól, az általa hirdetett Istenországa tagjaitól megköveteli, hogy e földnek javairól és örömeiről mondjanak le. Korunk gondolkozási iránya nem a lemondást hirdeti, hanem az érvényesülést bármilyen áron is: Jézus szerint pedig tágas az a kapú és széles az az út, amely a veszedelemre visz és sokan vannak, akik azon járnak; de szoros az a kapú és keskeny az az út, amely az életre visz és kevesen vannak, akik megtalálják azt. (Mt. 7. 13). Korunk az anyagi jóléttől vár minden előhaladást és boldogulást: Jézus pedig azt mondja, hogy egy szolga sem szolgálhat két úrnak... nem szolgálhattok az Istennek és a Mammonnak (Lk. 16. 13). Társadalmunk fiainak legmagasabb áspirációja, hogy egy fényes földi pályát megfussanak: Jézus pedig azt mondja, hogy mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall. (Mk. 8. 36). Az érvényesülés oltárán korunk iránya kész mindent áldozni: Jézus szerint pedig hasonlatos a mennyeknek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet megtalálván az ember, elrejté azt... és eladván mindenét amiye van, megveszi azt a szántóföldet (Mt. 13. 44); és azon kereskedőhöz, aki találván egy drága gyöngyre, elméne és mindenét eladván amiye volt, megvevé azt (u. o. 46. v.).

Ez ellentétes felfogások csúcspontja körülbelől Jézusnak azon mondásában van kifejezve, hogy valaki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt; valaki pedig elveszti az ő életét (én érettem és az evangeliumért,) az megtalálja azt (Mk. 8. 35). Vajjon csak üres szavak-e ezek, vagy megvan bennük az a

mélyreható jelentés, mely Jézusnak minden mondását jellemzi? A Jézus lelki szemei előtt mindenestre ott lebeg az *élet megtalálásának* kérdése, mint végső cél, melyet elérnie az ő követőjének, a paradoxonnak látszó kifejezés szerint még *életének elvesztése* árán is kötelessége. Itt tehát az életnek kettős értelméről van szó. Az egyik az az élet, amelyet korunk hájszolva keres s amelyért mindent áldoz, a másik az az élet, amelyet Jézus keresett s amelyért mindent áldozott. E kettő között fennálló különbséget a történelmi kereszténység abban igyekezett megtalálni, hogy az egyiket, amelyet el kell veszteni, a földi életnek tekintette, a másikat pedig, amelyet meg kell találni, a jövő életnek. A Jézus összes tanításaival ellenkezik e magyarázat, amint a Jézus theológiájának mai értelmezése hirdeti. Jézus nem egy mennyei jövő élet elveit hirdette az emberek között, hanem a földi életet akarta Istenországává tenni, amint még tanítványait is imádkozni tanította: Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratom, mint a mennyben, úgy a földön is (Mt. 6. 10). Ő összes tanításaival, életével és halálával az Istennek, tetsző azaz tisztességes *földi élet* nagy kérdésére adott feleletet, míg korunk szelleme ugyancsak e *földi élet* nagy kérdésére keresi és tán adja is meg a feleletet magának, felülhelyezvén a sikert az Isten tetszésénél.

A korunk gondolkozását osztó társadalmi embernek, ki olykor vallásos ösztönének is engedve a bibliát olvasni kezdi és a Jézus tanításaiban lelki táplálékot keres, igen nagy nehézségekkel kell megküzdenie, hogy azokat csak elfogadhatóknak is találja. A társadalmi állapotok, intézmények, vezető eszmék, szokások és a gondolkozás módja, valamint a gondolat kifejezésének eszköze, a nyelv, annyira megváltoztak a tér és időbeli különbségek miatt, hogy kellő előkészület és szaktudás nélkül csakugyan könnyen félreértheti azokat bárki is. És korunkban e félreértések okozzák, hogy már a társadalmi gondolkozók körében mindinkább kezdenek beszélni a kereszténység csődjéről.

A legnagyobb nehézségekre épen a földi életről való tanításokban bukkan a biblia olvasója. A modern élet embere előtt csaknem ember számára lehetetleneknek tűnnek fel Jézusnak azon tanításai, a melyekben ő a földi életről való lemondást tanítványaitól megköveteli, s ezek miatt is tekintik őt sokan emberek által utánozhatlan isteni lénynek.

Már boldogságtana, melyet a keresztény olvasó a hegyi-

beszéd első mondataiban keres (Mt. 5. r), de amely a modern kritika ítélete szerint eredetibb alakjában a Lukács evangéliumában van meg (6. r), a földi boldogságot egészen más világban találja meg, mint a mi korunk gondolkozása. „Boldogok vagytok ti szegények, mert tiétek az Isten országa. Boldogok ti, kik most éheztek; mert megelégtettek Boldogok ti, kik most sírtok: mert nevetni fogtok. Boldogok lesztek, mikor titeket az emberek gyűlölnék és kirekesztenek és szidalmaznak titeket és kivetik a ti neveteket, mint gonoszot, az embernek fiáért. Örüljete az azon a napon és örvendezzete; mert ime a ti jutalmatok bőséges a mennyben; hiszen hasonlóképen cselekedte a prófétákkal az ő atyáik. De jaj nekiek gazdagoknak, mert elvettéte a ti vigasztalástokat. Jaj nektek, kik beteltete; mert éhezni fogtok. Jaj nektek, kik most nevettek; mert sírni és jajgatni fogtok. Jaj nektek, mikor minden ember jót mond felőletek; mert épen így cselekedte a hamis prófétákkal az ő atyáik. De nektek mondom, kik engem hallgattok: Szeresséte ellenségeiteket, jól tegyete azokkal, akik titeket gyűlölnék. Áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, és imádkozzate azokért, akik titeket háborgatnak. Aki egyik arcodat megüti, fordítsd neki a másikat is; és attól, aki felső ruhádat elveszi, ne vond meg alsó ruhádat se. Mindennek pedig, aki tőled kér, adj; és attól, aki elveszi a tiédet, ne kérd vissza. És amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképen cselekedjete azokkal. Mert ha csak azokat szeretítek, akik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik. És ha csak azokkal teszete jól, akik veletek jól teszete, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is ugyanazt cselekszete. És ha csak azoknak adtok kölcsönt, akiktől reménylitek, hogy visszakapjátok, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is adnak kölcsönt a bűnösöknek, hogy ugyanannyit kapjanak vissza. Hanem szeresséte ellenségeiteket és jól tegyete és adjate kölcsönt, semmit érte nem várván; és a ti jutalmatok sok lesz és ama magasságos Istennek fiaie leszete: mert ő jóltévő a háládatlanokkal és gonoszokkal“ (20—35. vv.).

Kétségtelen, hogy az őskeresztény egyház felfogása és az evangéliumi író e mondatok meglevő alakjára is befolytak. Így az olyan minősítő szók, mint a 21. v.-ben *most*, vagy a 23. v.-ben *azon a napon*, vagy a 25. v.-ben ismét *most*, vagy a 26. v.-ben *hamis*, csak a szerkesztés útján kerülhettek a szövegbe. Még az sem lehetetlen, hogy a 23. v. egészen hiányzott Jézus eredeti mondásai-ból. Azonban kétségtelennek látszik, hogy az egész tanítás a Jézus nagy lelkének a képét tükrözi vissza, az ő világnézetét tolmácsolja és nem egy leendő mennyei életről, hanem a jelen földi életről tanít. E világnézet és tanítás szerint a Jézus követőjének Isten fiává kell lennie és olyan jóvá mint Isten, ki jót tesz a gonoszokkal is. Istennek kell vezetnie az embert, mert ha vak vezet a világ-talant, mindketten verembe esnek (39. v.). Mert nem fel-jebb való a tanítvány az ő mesterénél, tehát az ember az Istennél, hanem mikor tökéletes lesz, mindenki olyan lesz mint a mestere (40. v.). Nem jó fa az, amely rosz gyümölcsöt terem; és nem romlott fa az, amely jó gyü-mölcsöt terem. Mert minden fa az ő tulajdon gyümölcséről ismertetik meg; mert a tövisről nem szednek fügét, sem a szederindáról nem szednek szőlőt. A jó ember az ő szívének jó kincséből hoz elő jót; és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincséből hoz elő gonoszt: mert a szív-nek teljességéből szól az ő szája (43—45 vv.). Jézus szerint az az ember, aki e világnézetnek hódol, „hasonló valamely ház-építő mesterhez, aki leásott és mélyre hatolt és kőszik-lára vetett fundamentumot: mikor aztán árvíz lett, bele-ütközött a folyóvíz abba a házba, de azt meg nem moz-díthatta, mert kősziklán épült. (48. v.) A ki pedig e világnézetnek nem hódol, „hasonló ahhoz az emberhez, aki a földön építette házát fundamentum nélkül; a melybe beleütközvén a folyóvíz, azonnal összeomlott“ (49. v.).

Nem lehet tagadni, hogy e tanításokban, melyek az emberi boldogságról szólnak, a Jézus szigorú erkölcsi felfogása sok olyant hirdet, amit korunk gondolkozása lemondásnak ítél. Így a vagyon, a hatalom, a dicsőség és népszerűség mindenesetre más mérték és más értékelés alá esnek, mint korunk gondolkozásában. Ezek elitéléséről tán egyetlen szót sem találunk, de mindenesetre alá vannak rendelve az erkölcsi legfőbb célnak, az Isten tetszésével való meg-egyezésnek. A jó, a boldogság keresése, az emberi élet céljául van

kitűzve, de ezeknek a megtalálása nem a vagyontól, a földi jólétől, az önteltségtől, a hírnevtől és emberek tetszésétől és ítéletétől függ, hanem az Isten akaratával való megegyezéstől, a neki való alárendeltségtől, a vele való fiasági viszonytól és a hozzá való hasonlóságtól, ami minden erkölcsi és vallási megítélésnek az alapja.

E világnézet elbírálásánál igen fontos kérdés az is, hogy maga a tanítás kikhez volt intézve és azok milyen viszonyok között voltak a világgal és a tanítóval szemben, mert csak e viszonyok teljesebb megértése teszi lehetővé a tanítások teljesebb megértését és értékelését is. Maga a szöveg megtartott alakja elárulja, hogy Jézus e tanításait a *tanítványaihoz intézte* és ezért használta bennük a második személyű kifejezéseket. A Máté evangéliumának írója már igyekezett e mondásokat általánosítani, de az 5. r. 10. v.-tól kezdve mégis csak vissza kellett térnie a tanítványokra és alkalmaznia a második személyű kifejezéseket. Még teljesebb világosságot vet e tanításokra a körülmények és viszonyok számbavétele. Jézus és tanítványai, legalább a Jézus rövid szereplésének második felében, *üldözött és elnyomott osztály vagy iskola* voltak, kiknek viszonyát a hatalmon levőkkel szemben elég élénken világítják meg az evangéliumok akár a Keresztelő János elfogatásával és lefejeztetésével, akár a Jézus vallatásával és megfeszítésével. Nézetem szerint Jézusnak e tanításait, valamint minden más mondását és tetteit helyesen érteni, becsülni vagy elítélni csak a külső körülmények figyelembe vétele mellett lehet, s korunk gondolkozása éppen e körülményekre nincs tekintettel, amikor a Jézus egyes mondásait vagy tetteit elvontan, általánosítva és a környezethez való viszonyából kivéve minden időhöz, minden társadalmi állapothoz és célhoz való viszonyában bírálja meg és esetleg ítéli el, mint helytelent. Természetesen még nagyobb a tévedés abban az esetben, ha a Jézus tanításait és tetteit abszolút érvényűeknek, istenieknek és nem emberieknek tekintjük s így ember által utánozhatatlannak tartjuk.

Egy üldözött és elnyomott osztály gondolkozásmódja, eszméi és szótára egészen más, mint egy békében, jólétben és tekintélyben vagy éppen hatalmon levő osztályé, és háborúban egészen más kötelességek hármanak egy nemzet fiaira, mint a béke éveiben. Lehet-é tehát csodálkoznunk azon, ha Jézus az ő rendkívüli viszonyai között olyan tanításokat is adott tanítványainak, a melyek rendes társadalmi körülmények között nem elfogadhatók? Mindaz pedig,

amit a Jézus tanításaiban lemondásnak tekinthetünk, e rendkívüli állapotok által kellően van megokolva. Nézzük csak végig a fennebb közölt tanításokat ebből a nézőpontból, és azokban alig találunk olyat, a melyet bármely józanul gondolkozó modern ember el ne fogadna és maga is nem hirdetne olyan környezetben, mint a milyenben Jézus volt. Kivétel tán csak a 23. v. orthodox egyházas felfogása lenne, mely a bőséges jutalmat a menyországtól egy jövő életben várná. De ha a mennyet mi is a nyugodt lelkiismeretben, az Istennek tetsző erkölcsi életben találjuk fel, mint Jézus, amely menny *mibennünk van*, akkor még ez esetleg betoldott tanítás is kellően érthető és elfogadható lesz.

Jézus nem volt barátja annak a gondolkozásmódnak, amely az életet megvetette és az önsanyargatást, a világ megvetést, böjtölést és áldozást Isten előtt kedves cselekedetnek ítélte. Az általa tanított imában, amelyet az evangéliumok szerint (Lk. 11. 3. Mt 6. 25 s köv.) tanítványainak mintául adott, semmit sem kér azon kívül, hogy az Isten legyen szent az emberek előtt, csak épen az élet fenntartására szükséges kenyeret. Kortársai megbotránkoznak azon, hogy ő a jómódú Lévi által rendezett lakomán részt vesz és együtt eszik a vámszedőkkel és bűnösökkel,* mikor a János és a farizeusok tanítványai (Mk. 2. 18.) böjtöltek. Jézus pedig így válaszol nekik: „Avagy böjtölhet-e a vőlegény násznépe, míg velük van a vőlegény? A Máté evangéliuma szerint a Jézus felfogásában őt kora nagy étűnek és részeges embernek, a vámszedők és bűnösök barátjának ítélte s azért nem követte (11. 19.). Így valószínűnek látszik, hogy Jézus a földi javaknak és a földi életnek élvezését nemcsak megengedte, hanem maga is gyakorolta s azt csak alárendelte az Isten országának, amelynek keresését legfőbb célnak tekintette, amelynek a vagyon és még az élet is csak eszközei. Ő a kiosztott talentumokról szóló példázatában (Mt. 25. 14 s köv.) is elítéli azt a szolgát, aki a neki adott talentumot elásta és megdicséri azokat, akik a nekik adottakhoz még szereztek is.

Így a Jézus gondolatvilágától nagyon távol áll az, hogy ő a szegénységet, az éhezést, a sírást, a gyűlöltetést, kirekesztést és szidalmaztatást egyetemes értelemben tartsa a boldogság okának, amint azt az asketikus gondolkozásmód kívánná. Boldogságtanának

* Bűnösök minden valószínűség szerint azok voltak, kik zsidók lévén a törvények megsértésével nem kósert is ettek.

tartalma tehát az, hogy tanítványai minden szegénységük és üldözöttségük mellett is boldogok, mert az ők életük összhangban van az Isten akaratával, vagyis az övék a mennyeknek országa. Ha a felfogáshoz még hozzá vesszük azt is, hogy Jézus és tanítványai osztották koruknak messiási várakozásait az Isten országának közeli eljövételéről, akkor a megelégtetés, a nevetés és jutalom is teljesebbé válnak e tanításokban, valamint az ellenség szeretése, az alsó ruhának odaadása, a másik arc odatartása és a kölcsönadás is egészen más színben tűnnek fel előttünk. E tanításokban tehát *nem egyetemes érvényű*, hanem a *helyzet által parancsolt tanításokat kell keresnünk*, amelyek mellett a Jézus tanítványai a „magasságos Isten fiai“ lehetnek, s amelyeknek elvei mellett *olyan körülmények között* mi is Istennek fiai lehetünk, bár a megelégtetésre, a nevetésre és jutalomra már nem számíthatunk s csak az Istennek tetszése, vagyis a mennyország maradt meg számunkra.

A helyzet által teremtett tanítások között azonban ezeknél a boldogságra vonatkozó állításoknál sokkal szigorúbb követeléseket is találunk, melyekben Jézus az ő tanítványaitól a lemondásnak még nagyobb mértékét kívánja meg. A Lukács evangéliuma 14. részének utolsó tíz versében van meg talán a lemondás megkövetelésének legnagyobb foka, hol Jézus ezt mondja: Ha valaki én hozzám jő, és meg nem gyűlöli az ő anyját, feleségét és gyermekeit, fítestvéreit és nőtestvéreit, sőt még a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom“ (26 v.)

(Folytatjuk.)

Újabb irányok a pedagógiában.*

Irta: Dr. Gál Kelemen.

A műveltségtörténelem a 16. százévet a reformáció századának, a 18.-at a felvilágosodás századának nevezte. E jellemzés általánossá lett és behatolt az elmékbe, a köztudatba.

A 19. százévet még nem sikerült lényegében ily rövid szakokban jellemezni. Ennek okát két körülményben látjuk. Egyik az, hogy még igen közel állunk ehhez a korhoz. Még nem láthatjuk a sok fától az erdőt. Az az idő még nem múlt, még közöttünk él, az eszméket, a törekvéseket, az irányokat és tendenciákat képviselő egyének még közöttünk járnak és működnek. Ez a félig múlt még ezer és ezer szállal szövődik bele a jelen szövedékébe. És még forrnak, alakulnak és változnak a lelkek, a gondolatok, a világnézetek. Még nem fejeződött be a forrás, a kijegecedés korszaka. Még zavarodnak és csapkodnak a zavaros hullámok s mindenféle idegen elemet ragadnak magukkal. Idő kell arra, hogy a zavarosan hullámzó forrás befejeződjék, a salak, az idegen elemek leülepedjenek s e hatalmas folyam vize a maga tisztaságában álljon a szemlélő előtt.

Másik oka annak, hogy a 19. század szavakba foglalt jellemzését még nem sikerült senkinek mindenkit kielégítő módon adnia, az, hogy a múlt század közepe óta a szellemi élet végtelenül gazdagon és sokféle irányban fejlődött ki. A tudományok története nem mutat több példát ehhez fogható fejlődésre. Mikor a természeti tudományok fejlődésével a vizsgálódás és kutatás módszerei és eszközei tökéletesedni kezdettek, egész új világok, új makrokozmosok és mikrokozmosok nyíltak fel a csodálkozó és meglepett ember előtt, amelyek új csodák, új érthetlenségek hitével, más felől új remények és merész kilátások távlatával töltötték el lelkét. Megszaporodtak a világok, megnövekedett a problémák száma,

* V. ö. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*. II. kt. E. Scholz, *Geistige Strömungen und pädagogische Probleme*. Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik. 18. évf. 1. 2. füzet. Fináczy, *Újabb törekvések a didaktika terén*. Magyar Paedagogia. 1908. Gömöri Sándor, *Egyéni és társadalmi paedagogia*. U. o. 1905. Székely György, *Paedagogiai antinomiák*. U. o. 1906. Döri S. Zsigmond, *A paedagogiai kísérlet értéke*. U. o. 1907. Székely György, *Reformtörekvések a tudományos paedagogia terén*. U. o. 1907.

megsokasodott a munka terhe. Ha eddig lehető volt egy embernek, egy agyvelőnek a létező tudomány egész kincsét átölelni, hatalmába keríteni s uralkodni rajta, ez most már lehetetlenné vált. A polymathia, a polyhistor fogalma ebben a korban már anachronizmus.

Az új világok, új tudományok a gyakorlati életet is megváltoztatták. Új szükségletek, új követelmények állottak elé, amelyek kielégítést követeltek s amelyek kielégítéséről a természeti tudományok fejlődése nyomán járó technika a maga bámulatos találmányaival és felfedezéseivel előzékenyen gondoskodott. Nem volt több olyan kor, mint ez, melyben a tudomány olyan készségesen szegődött volna a gyakorlati élet szolgálatába.

A munkának ezzel a sokféle irányban való tagolódásával, a hivatások és feladatok differenciálódásával karöltve jár az eszmények, a törekvések, a vágyak és remények differenciálódása. A munka minden téren célkitűzéssel indul, még pedig mindegyik más és más céllal. Minden törekvés a maga célját figyeli, annak eléréseért veti latba erejét, annak valóságáért lelkesedik, annak kierőszakolására veti rá lelkét. Így az eszmények is differenciálódnak. Amint a tudományban az egyetemes, átfogó gondolatok és elméletek helyét és uralmát a speciális szakkérdések kultusza váltja fel, úgy váltják fel a széleskörű világnézetek és eszmények uralmát más, a gyakorlati élet irányítására alkalmasabb reális eszmények. Ez a jelenség általános a tudomány, a művészet, vallás, a társadalmi élet különböző területein.

Ezért a majdnem számbavehetetlenül sokféle irányért és törekvésért nehéz, majdnem lehetetlen a lehanyaglott évszázad szellemi eredményeit megállapítani. Paulsen „a történelem századának“, Fischer Kuno „a bírálat századának“ nevezte. Mások „a természet-tudományok századának“, ismét mások a technika, a socializmus, a nemzetközi viláfgorgalom századának mondták. Ki tagadhatná, hogy nincs igazság mindeme elnevezésekben? Mindenki, aki jellemezni próbálta e kort, a maga sajátos szaktudománya élesítette és iskolázta szemével nézte a százév végén hullámzó kulturális jellenségek chaosszerű tömegét, a maga tudománya fejlesztette logikus gondolkodásával rendezte el, válogatta ki azokat a részlet-tényezőket, melyekből összegeződik a jellemzésben kifejeződő világkép resultánsa.

De nevezték ezt a kort „a gyermek századának“ is (Ellen Key). S valóban be kell látnunk, hogy az érdeklődés soha nagyobb

figyelemmel nem fordult pedagógiai kérdések és problémák felé, mint korunkban. Ez érdeklődés a neveléssel s ennek intézményeivel, az iskolával való elégedetlenség érzelméből született s ez elégedetlenség sok kifogást, sok reformgondolatot, sok új irányt vetett fe:színre.

De a nevelés elméletének csak széleskörű, egész néprétegeket, nagy társadalmi közösségeket és alakulatokat átható eszményeinken lehet és szabad alapúlnia. Ezért van az, hogy a köznevelés reform-kérdései oly lassan és nehezen érlelődnek; és ezért van az, hogy a nevelés és oktatás intézményei az iskolák, az észszerű konzervativizmus képviselői. S ez ellen hiába menddörög Ostwald. Egyének, társulatok, kisebb érdekcsoportok kísérletezhetnek az iskolával. A nyilvános köznevelés — a paedagogia története mutatja — mindig olyan intézményekben folyt, amelyek a legszélesebb és legáltalánosabb körű közösségtől elfogadott és vallott eszmények alapján létesültek és működtek.

Ebben a gondolatban aztán az is benne foglaltatik, hogy a nevelés elméletének és eszményének s a nevelés munkájáért hivatásszerűen élő iskolának külső és belső berendezettségében a korszellemmel szükségképen változni kell. És változik is, ha nem is oly gyors tempóban, ahogy a modernnek, a reformerek óhajtanák.

Ha változik a korszellem, a világnézet, szükségképen változik a nevelés célja s ehhez módosúlnak a nevelés eszközei és változnak az iskolák is. Ismerjük a görög és római nevelés rendszerét, melynek célja az volt, hogy az állam szolgálatára készítse elő az ifjúságot. A középkorban az egyház veszi kezébe a köznevelést, a maga céljai szerint rendezi be az iskolát és a tanulmányok rendjét, melyeknek betetőzéseül odaállítja a theológiát. Ennek a nevelésnek az volt a célja, hogy az ifjú lelkeket e világ nyújtotta élvezetektől elfordítva a jövő életre, a másvilági üdvösség sovargására készítse elő: a bölcsesség kezdete az isten félelme. A felvilágosodás korában a hasznossági elv lép előtérbe s e kor iskolái használható, ügyes polgárokat igyekeznek nevelni a társadalomnak. A 18. százév végéfelé, a német irodalom második klasszikus virágkorában, a nevelés célja a *humánizmus*, a tiszta emberi lesz. Ezt hirdetik *Winckelmann*, *Schiller*, *Goethe*, *Humboldt Vilmos*. Ennek az iránynak eszménye a görög ókor embere a német ifjút göröggé kell nevelni.

A humánizmus, az általános emberi mint nevelési cél a 19.

százév folyamán mindinkább veszít általánosságából. A humanizmussal ellentétben a természettudományok hatása alatt a nevelés célját mind többen keresik és találják meg a realizmusban s az erre vezető eszközök között a természettudományi ismereteket helyezik az első sorba.

Paulsen igen szépen fejtegeti,¹ hogy a megváltozott korszellem követeléseként mint hatoltak be a német humanus gimnáziumba a klasszikus tanulmányok mellé és rovására a modern műveltség elemei, amelyeket bizonyos időn túl nem lehetett többé mellőzni, figyelmen kívül hagyni. Így állott elé aztán a gimnázium oktatási anyagában az a kettősség, melyet ő *utraquismus*-nak nevez s ennek szükségképeni következménye lett az a réme a gimnáziumnak, amelyet *túlterhelés* néven még ma is hallunk. Nézete szerint a gimnázium nem gyógyul meg addig, míg e kettős terhe valamelyikétől meg nem szabadul. Hogy melyiktől? Ez iránt nem lehet kétség. Ezt már a korszellem, a mind erősödő modern világnézet, a mai ember eszményei és törekvései fogják eldönteni. Paulsen látja is már a küzdelem végét és eldöltét, melyben a *nemzeti* szellem, a német nyelv a maga sokáig nélkülözött jogához jutva teljes erővel és eredménnyel ugyanazt a célt fogja szolgálni és munkálni, amelyet hosszú időközön át a latin szolgált. Ő nem ellensége a latinnak, távol áll a pedagógiai Stürmer és Dränger-ek ama hangos és féktelen hadától, akik között Ellen Key, Gurlitt, Ostwald a legnagyobb tekintélyű vezérek. Ő elismeri és tiszteli a latin jogát, sőt meghagyja középponti helyzetében is, de nem *minden* iskolában, hanem csak bizonyos iskolákban, melyeknek hívatásául a klasszikus tanulmányok ápolását ismeri el. De — mondja ő — a szél fú, ahol akar. Az iskola nem csinálhat szelet, nem is irányíthatja azt. Mit csináljon tehát? Az lesz a legbölcsebb, ha alkalmazkodik a szél fúvásához.

Ez a szélfúvás az a korszellem, az a világnézet, amely a maga képére teremti a nevelést és az iskolát. De a szél nem mindig ugyanazon irányban fú. Sokszor szeszélyesen rövid időközökben változtatja irányát. Máskor ugyanazon időben az alsó rétegekben egy, a felső rétegekben ezzel egyenesen ellenkező irányban fú.

Ez a szélfúvás hozta magával a 19. százév elején a lelkek-

¹ Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten. 1897. II. kiadás.

nek azt a meggyőződését, hogy a *tudás hatalom, a legfőbb jó a műveltség*. S ez a gondolat teremtette meg a *tanító* iskolát. Ez az iskola rávetette magát nagy buzgalmában a tanuló értelmére, emlékezetére; megtömte az elmét egy csomó képzzel és gondolattal, egy rakás pozitív tudással; kifejlesztette egészen jó-hiszemű egyoldalúsággal azt az intellectualismust, amelyről a római klérus legnagyobb elméjű és legnagyobb szívű főpapja *Prohászka* csak nem régen panaszkolta el a tudományos akadémiában, hogy „ő!“.

Ez a tanítás nagy súllyal nehezedett az elmére. A tudás anyaga felette sok volt. S azok, akik a gyermeki psyche természetét is vizsgálták, de meg a tanító-iskola falai közül kikerülő nemzedék sürgését-forgását az életben s a társadalmi életnek ezek nyomában fel-felbukkanó jelenségeit figyelő szemmel nézték, észrevették, hogy a puszta tudás nem feltétlen érték, hogy a tudás hatalmát és erejét rossz, erkölcsileg kifogás alá eső célok szolgálataiba lehet hajtani, még pedig annál inkább, mennél kizárólagosabb helyet foglal el az elmében a tudás. Belátták, hogy a tiszta tudás, a világos gondolkozás, az életrealitás, a serény munkásság, ha önző célok vezetik, nagy hátrányára és veszélyére lehetnek az egyesnek is, a közösségnek is. Ezek mellé szükségesek állandó vezetőkkül az erkölcsi normák és parancsok.

És ekkor észrevették a léleknek egy eddig műveletlenül hagyott, a tudat félhomályában titokzatosan élő és ható területét, melyből az érzelmek s az *erkölcsi jellem* szilárdsága fejlődik. Kant már határozottan hangsúlyozza az erkölcsi célt, a kötelesség-érzet fejlesztését tüzvén ki a nevelés céljául. Herbartnál már egész szervesen megépített rendszerben jelenik meg a *nevelő* oktatás, melynek célja az *erkölcsi jellem* ereje és szilárdsága. Nála a tanítás anyaga mint öncél (didaktikai materializmus) elveszti jogosultságát, eszközi jelentőségűvé lesz; a tudás, a képzetek és gondolatok csak eszközök arra, hogy az ember nemesebb valóját, az akaratot, az erkölcsi jellemet a sokoldalú érdeklődés útján teljes kifejlésre segítsék. Így a *tanító* iskola *nevelő* iskolává változik Herbartnál.

Herbart pedagógiai rendszere egy céltudatosan, szervesen megépített, nagy conceptiojú mű s az ő koráig az egyedüli, melynek kifejezetten a nevelés kérdéseinek tárgyalása a kizárólagos célja. Előtte is, az ő korában is sokan voltak filozófusok, akik

paedagogiai kérdésekkel foglalkoztak, de inkább csak mellékesen, amennyiben filozófiai rendszereik kiegészítéseként szükségük volt ezekre. Ő az első, akinek gondolkodása középpontján a pedagógia elmélete áll.

Nevelési eszméi mind nagyobb körben lettek ismeretessé, mind több hívőt és követőt toboroztak maguk mellé úgy, hogy a 19. század utolsó tizévéig majdnem általánosan és mondhatnók kizárólagosan uralkodtak nemcsak Németországban, hanem Franciaországban, Amerikában is és általában mindenütt, ahol a német szellem hatása erősebben érvényesült. Nálunk ismeretes dolog, hogy a középiskolai tanításterv egészen Herbart gondolatkerében mozog; valamint az is, hogy a budapesti gyakorló főgimnázium célja épen az ő módszerének elsajátítása és gyakorlása.

De az utóbbi időben részben vele párhuzamosan, részben ellentétben különböző áramlatok keletkeztek a pedagógiai gondolkodás folyamatában.

Herbart pedagógiája alapjellemben individuális, habár a *szociális* vonatkozásokat nem mellőzte teljesen. Ismeretes előttünk, minő diadalmas erővel hatolt előre a szociális gondolat az emberek elméjében a múlt század utolsó éveitől. Feltűnő-e, ha e gondolat a pedagógiai elmélkedésekbe is bebocsátást követelt magának? Ez irány képviselői nem elégedtek meg azzal, hogy az iskola a növendéket a maga egyéni feladatainak, élethivatásának betöltésére tökéletesen kimívelli és a nevelőoktatás által a sokoldalú érdeklődés útján erkölcsös jellemmé fejleszti. A szociális pedagógia hívei szerint a nevelés célja az egyénnek a szociális életre, a közösség életére és munkájára való előkészítés. E felfogás szerint tehát nem az egyénért, hanem a társaságért, a közösségért foly a nevelés munkája, mely akkor teljesítette hivatását és fejezte be teendőjét, amikor az egyént a társaság által és érdekében reávaró kötelességek, erkölcsi és intellektuális feladatok elvégzésére megfelelően kimívellte. Ennek az iránynak legtekintélyesebb képviselője *Natorp*, aki a neokantianizmus álláspontján deduktív módon fejti ki nevelélméletét és *Bergemann*, aki a tapasztalat alapján állva induktív úton építi meg kulturpedagógiáját.

Egy másik Herbart-ellenes irány az, amely a *személyiség* jel-szava körül csoportosul. Ez az irány különösen az ő didaktikáját, az ő módszeres előírásait ostromolja, elsősorban azt az elméletet, melyet követői a *formális fokozatok* tanának neveztek el. Később

visszatérünk e tanítás rövid ismertetésére. Most az áramlat általános jellemzéséül csak annyit, hogy erősen támad minden olyan felfogást és eljárást, amely nivelálló idomitást, élettelen sablont, lelketlen bürokratizmust jelent az iskolában. Erősen kikel az olyan lépésről-lépésre előírt, pontosan kidolgozott módszeres eljárás ellen, részletesen megkészített tanítási terv és tanítási menet ellen, amely elzárja a tanuló lelke elől a tanító eleven személyiségét s ennek szuggeráló hatását, mely módszeres ügyességgel és mesterkedéssel akarja pótolni a személyiségből kiáradó azt a közvetlenül ható eleven erőt, azt a szubjectiv elemet, amely — szerinte — minden tárgyias elemnél nagyobb nevelő hatást és erőt képvisel. Ennek az iránynak legtekintélyesebb képviselője *Linde*, nálunk *Schneller*, akik azzal vádolják a Herbart, de különösen az ő nyomában életre kelt *Ziller*-féle iskolát, hogy oltárt emelnek a módszer istenének s ezen az oltáron áldozatul hozzák a nevelő személyiségét.

A *Linde* irányából mellékhatásként új nevelési követelmények sarjadoztak. Ezek a *művészi nevelés* jelszava alatt a féktelen és korlátlan szubjektivizmust hirdetik, leráznak magukról minden korlátot, minden szabályt; tagadják a lélektan és erkölcsstan alapvető és kizáró jelentőségét a nevelésben és éppen annyi jogot követelnek az esztétikának is. Ennek a nevelésnek célja előkészítés a művészet produktumainak élvezetére s általában a világ esztetikai szemlélésére.

Korunk bíráló szellemének, melynek felidezésében a természet-tudományok térfoglalása és hatása nyilvánul, egyik eredménye az a pedagógiai irányzat, mely *kísérleti pedagógia* címen nagy hangon jelentkezik és mind nagyobb igényekkel és követelésekkel lép fel.

Herbart pedagógiájának két tartó oszlopa van. Egyik az erkölcsstan, másik a lélektan. Az előbbi kijelöli a nevelés célját, az utóbbi megmutatja a célhoz vezető utakat s leszámol az útba álló nehézségekkel. Ez a lélektan az ú. n. tapasztalati vagy empirikus lélektan. A lélektannak a 19. százév második felében elért nagy eredményei a tapasztalati lélektan tanításait sok tekintetben meghaladottakká, elavultakká tették. Ma már kétségtelen, hogy más fogalmaink vannak a lelki élet folyamatairól, mint a minőket a tapasztalati lélektan hirdetett. Más különösen a képzetekről és az akaratról. Herbartnál a képzeteknek rendkívül nagy középponti, majdnem kizáró fontossága van a nevelésnél; mindent, még az

akaratot is ezekből vezeti le, mely utóbbiról azt mondja, hogy „az akarat a gondolatkörben gyökerezik“; s a képzetekből, gondolatokból fejlődnek ki az érzelmek, az akarás és cselekvés módjai és alapelvei.

Tudjuk, hogy Weber, Fechner és Wundt a lélektan történetében korszakot jelölnek, mert megalapították a *fiziológiai pszichológiát*, amely különösen az érzetek tanában meglepő szép eredményeket mutat föl. Ezek a *kísérlet* eredményei. Ennek az iránynak a hatásaképpen fejlődik ki a *kísérleti lélektan*, majd a *pedagógiai pszichológia*, melynél még a pszichológiára esik a hangsúly. Később azonban a kísérlet teljesen a paedagógia szolgálatába szegődik s így kialakul a *kísérleti pedagógia*, amely napról-napra mind több hívőt számlál soraiban. Ennek a tapasztalat nem elég többé; ki kell egészíteni, illetőleg pótolni a kísérlettel. Így állottak elé a pszichológiai-pedagógia laboratoriumai, melyek megfigyeléseket végeznek, statisztikai anyagokat gyűjtenek. Hívei ez iránynak *Lobsien*, *Lay* és különösen *Meumann*. Ez irány nagy hódítást tett különösen Amerikában, hol egyre-másra keletkeznek a kísérleti állomások és laboratoriumok. Nálunk Ranschburg vezetése alatt működik Budapesten egy ilyen laboratorium. Nagy zajjal indult munkának s azért sok ellenkezést és gáncsoskodó bírálatot vont magára.

Az értelem egyoldalú képzése és művelése, tehát lényegében a Herbart-iskolája ellen indul az az áramlat is, amely az iskolában a testi foglalkoztatást, a *munkat* követeli. Angol földön születik meg, Abbotsholme-ban ez alapon álló első iskola, amelyet Németországban *Landeserziehungsheim*-ok név alatt nemsokára sok más iskola is követ. A gondolat Franciaországban is hódít, s már iskolákat is létesített.¹

Amint látszik, mindezek a hullámmások és áramlások vagy Herbartból indulnak ki, vagy beleütődnek; de valamely vonatkozásuk kétségtelen a Herbart pedagógiai gondolatrendszeréhez. Ez is mutatja az ő rendkívüli hatalmát, jó ideig mondhatnók: egyeduralmát a nevelés történetében.

A következőkben ezeket az áramlatokat fogjuk röviden és vázlatosan megismertetni olvasóinkkal s kiszemelni, kiválasztani belőlük azokat a mozzanatokat, elveket és gondolatokat, melyek a nevelés nagyfontosságú munkájában valódi értékeket képviselnek.

(Folytatjuk)

¹ L. Reformok a középiskolai nevelésben. Ker. Magvető. 1909.

Az „idegen istenek“.

Írta : Dr. Boros György.

A vallás tankönyveiben ezelőtt még csak ötven esztendővel is határozottan megkülönböztették a kijelentett és a nem kijelentett vallásokat. Ma is tanítják a gyermekeknek, de a tudomány napirendre tért fölötte. Most már nem az a kérdés, hogy Izrael istene a Horeben vagy a Sinain adta-e ki a törvényt, hanem az, hogy a kanaani népek vagy a szomszéd nagy nemzetek voltak-e nagyobb befolyással a vallásos fogalmak fejlődésére.

Minél gazdagabb megnyilatkozásai vannak a hitnek a kultuszban, annál több idegen elem van benne. Minél kevesebb szerepet juttat a kultusz a hívőknek s minél több munkát ad a papságnak, annál kevesebb benne a szellemi tartalom. Minél arisztokratikusabb a nemzet, annál fényesebb trónja van istenének, s annál nagyobb udvara a papságnak.

A külső hatás lehet oly erős, hogy megsemmisít minden eredetiséget, de az erő nagysága mindig viszonylagos. Ha az új hatóerő megfelelő ellenállással találkozik, alkalmazkodni kezd, s békés uton érvényt szerez magának.

Izrael törvényhozói a nemzeti öntudat erejéhez mérten erősebb vagy gyöngébb intézkedéseket tesznek a nemzeti jogok megvédésére. A törvényhozó minden fogást fölhasznál, hogy törvényének érvényt szerezzen, de mindaddig, amíg a nemzeti és isteni jogokat együttesen akarta biztosítani, nagyon kevés eredményt ért el. Izraelnek sem geográfiai helyzete, sem terjedelme nem volt alkalmas a szilárd állammá tömörülésre. Nem volt központi helye s nem volt természetes védő határa. Ebből magyarázható meg, hogy vallása csak akkor kapott sajátos nemzeti jelleget, a mikor önálló politikai szereplése megszűnt. Ekkor a törvényhozó a gyakorlati nézőpontok szerint alkotott újra mindent, a vallás szolgálát megtette a nép uráivá, s mind azokat, akik a templom mellett szerettek

volna látni országot is, kizárták a maguk köréből. A kívül maradtak új országot, a jövődő országát gondolták ki s fejévé tették az örökös királyt, a messiást.

Ez a távlati kép magába foglalja a „kiválasztott nép“ egész életét, de hogy látható is legyen, egyes részeit külön véve meg kell nagyítanunk.

Minket első helyen a vallás érdekel, s abban is az a hatalmas korszak, amely alatt a próféták, vagyis a nemzeti hősök a nemzetért az Isten nevében s az Isten jogai védelméért vívtak. Ezt csak akkor érthetjük meg, ha megismerjük „az idegen isteneket“, akiktől oly nagyon féltették nemzetüket.

Az idegen istenek tilalma.

Ne legyenek neked idegen isteneid én előttem (Ex. 20₃). Idegen istenek nevét ne emlegessétek (Ex. 23₁₃), mert nem szabad imádnod más Istent, mert az Úr, kinek neve féltőn szerető, bizony féltőn szerető Isten ő (Ex. 34₁₄). Aki isteneknek áldozik, nem csupán az Urnak, ¹ megöletessék (Ex. 22₂₀).

Ezek a tiltó rendeletek a 9-ik és 8-ik száz (Kr. e.) fölfogását fejezik ki, s ha más uton nem is volna alkalmunk megtudni, nyilván bizonyítják, hogy akkor az idegen istenek nemcsak az idegen népek, hanem Izrael népe előtt is közkedveltségnek örvendettek. Semmi adatunk nincsen, amelyből megtudhatnók, kitől származott az a törvény (Ex. 20—23), amely így intézkedik. A 20₂₂ Mózeszt említi. Jahveh neki szólott az égből, hogy Izrael fiait intse: ne csináljatok (én mellém) ezüst isteneket, arany isteneket se csináljatok magatoknak. (23.) A Mózes törvényszerzői érdemeit ezuttal nem érintjük. Talán más alkalommal. Azzal azonban tisztában lehetünk, hogy itt ez a név sem úgy nem bír jelentőséggel mint a törvényszerző, sem úgy mint a meglevő törvény kihirdetőjének neve.

Ez a törvény nem állami, hanem inkább társadalmi, nem valási, hanem inkább természeti érdeket tart szemé előtt. A társadalom még a természetjog alapján áll. A vallás s a hit tárgya háttérben van. Észrevehető, hogy a nemzeti isten iránt kevésbé érdeklődik a törvény összeillesztője, még kevésbbé maga a törvény. A tízpa-

¹ Az idézetekben „Úr“ helyett mindenütt Jahveh-t kell olvasni, hacsak ellenkezőre nem figyelmeztetjük az olvasót.

rancsolat nem szoros tartozéka e törvénynek, s abban a főtétel (Én Jahveh vagyok a te istened) határozottan később tétetett a törvény elébe.²

A másodikban csak magyarázatképpen fordul elé, a negyedikben a Jahveh név használata tiltva van, ami ellenkezik a második parancs szellemével és intenciójával, tehát valószínűleg későbbi keletű, akkori, amikor a papi fölfogás szerint alakult Jahvehnek a néphez való viszonya.

Ezenkívül a 20₂₂-t a szerkesztő alkalmazza, de ha a 19—21 tartalmával összevetjük, meggyőződünk, hogy ennek a névnek itt nincs helye, nincs kellő értéke. Az egész törvényben (20—23) csak 22₁₁, 20.-ban szerepel a Jahveh név mint a szöveg tényező-része, s még itt is az első valószínűleg a másik név, (Elohim) helyett.³

Nyilván látszik ezekből, hogy a legrégebbi törvény nem állott a Jahveh, vagyis a nemzeti isten szolgálatában. Elohim volt a kedves név előtte, valószínűleg azért, mert ezalatt bármely nevet érthettek. Hogy értettek is, az ki fog derülni tanulmányunk rendjén.

Egy pár észrevételt már most meg kell tennünk. A két első idézet az „idegen“ istenek tilalmát hangsúlyozza. A magyar fordítók az eredeti szónak⁴ nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a mekkora megilleti. A 34₁₄ versben helyesen mondják „más“ istennek, s a 22₂₀-ból teljesen kiderül, hogy az intelmek és intézkedések azért voltak szükségesek, mivel a nép Izrael faji isteneit is tiszteletben részesítette. Sőt valamely erősebb képzelődés nélkül is kimondhatjuk: a nép Jahveht nem kedvelte, benne nem bízott, a nevét nem emlegette, nem imádtá.

Vallástörténelmi nézőpontból rendkívül érdekes és fontos dolog, hogy némely királyok nemcsak a 9-ik és 8-ik, de még a 7-ik százban is egyenlő jogot adtak a többi népek istenének a magukéval. Csak a 7-ik száz utolsó felében akad olyan király Judában, a derék ifjú Jozsiás,⁵ aki törvénnyel tiltja s intézkedésekkel akadályozza meg az idegen istenek kultuszát. (Deu. 5₁₄)

² Már Ewald azon a véleményen volt, hogy az első parancs ez volt: ne legyenek idegen isteneid. Ezt a nézetet a későbbi írók mindjobban kiszélesítették.

³ A Lxx ezt használja.

⁴ Elohim Achérim: Achar nem jelent idegent, hanem mást, egyebet, utánalevőt.

⁵ Nem (is) volt ő hozzá hasonló király ő előtte, aki úgy megtért volna a Jahvehhoz teljes szívéből, teljes lelkéből és teljes erejéből, Mózesnek minden törvénye szerint, de utána sem támadott hozzá hasonló. 2. Kir. 23₂₅ (1898. évi szöveg.)

A magyar fordítók az eredeti írónál okosabbak akarván lenni, a maguk hitét, vagy gondolatát minden aggodalom nélkül belecsúsztatják az őskori író szövegébe. Az Ex 34₁₄-ben „féltn szerető“ istennek mondják a bosszúálló⁶ Istent a legújabb fordítók.⁷

Eltekintve attól, hogy a fordítás önkényes, tehát rossz, a fogalom sem fedi a valót. Amos, akí a törvény keletkezése idejéhez legközelebb, de mégis azután szólott, határozottan mondja: Három bűne miatt Izraelnek, sőt négy miatt nem kegyelmezek meg. (2₈) Kereszettek Jahveht és éltek, különben leszáll a József házára és megemésztí Béthélt. (5₈) Utálom a Jákob kevélységét, gyűlölöm palotáit, azért prédára vetem a várost mindenestől. (6₈) Megmértem, népemnek Izraelnek bensejét és nem kegyelmezek meg neki többé (7₈) Ha a Seolba ássák is le magokat, a kezem onnan is kiragadja őket. (9₂)

Amos kortársa, vagy közeli utóda, Hoseas miután kiűrtette keserűségének és haragjának utolsó poharát is, csak ennyit mond: nem cselekszem haragom hevében, nem fordulóok vissza Efraim vesztére, mert Isten vagyok és nem ember, szent te közötted és nem haraggal jövök (Hos. 11₉).

Ugyanó világosan rámutat a helyzetre, midőn azt mondja: irgalmasságot⁸ kívánok én és nem áldozatot, az Istennek ismeretít, mintsem égő áldozatot.⁹ Ő az északi ország lakója, látta, hogy a

⁶ Él Kanná.

⁷ *Károli: Szent Biblia az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás.* Ennek a kiadásnak volt egy megelőzője, amely 1898-ban jelent meg s csak az „Ő-szövétséget“ tartalmazta. Ezt a kiadást nagy sietséggel visszavonták és megsemmisítették, mivel jobban kedvezett a tudományos igazságnak, mint a hagyománynak s a szokásnak. Alkalmilag megtesszük az összehasonlítást a kettő között. Mélyen sajnáljuk, hogy a Brit is külföldi Biblia-Társulat ezt a nagy kárt tette önmagának is, a tudománynak is.

⁸ Az új fordítók itt is önkényesen járnak el, Cheszed-et „szeretetnek“ fordítják, holott az elkobzott 1898. évi is a régebbiek is irgalmasság szót használnak, mert ez felel meg.

⁹ A mi fordítóink nem hajolnak meg a tudomány parancsa előtt, a héber Istennevet (Jahveh) csak elvéve használják. holott az „Úr“ szó ennek nemcsak nem felel meg, de lehetetlenné teszi a tartalom megértését. Adonáinak felel meg a magyar „Úr“. Talán egyszer, valaha, mi is rájövünk, hogy az igazság a maga naturalis valóságában bir értékkel. A ki elveszen belőle, vagy hozzátold, vétkezik az igazság ellen, ellensége a tudásnak és nem barátja a vallásnak.

paráznság, bor és must elvette eszöket, mert megszűntek a Jahvehnek szolgálni (3_{11:10}).

A Jahvehról megfélekedtek, de mindazokon a helyeken, ahol az idegen istenek tartózkodnak: a hegyek tetején áldoznak, a halmokon füstölnek, a cserfa, nyárfa és tölgyfa alatt áldoznak és fajtalankodnak.

Figyeljük meg a proféta vádjait s látni fogjuk, mennyiféle oltáron, hány élő és élettelen bálványistennek állottak szolgálatában.

Efraim faistenekhez ¹⁰ csatlakozott (4₁₇). Izrael hűtlen lett Jahvehhoz s most megemésztí őket az újhold.¹¹ (5₇) Samaria borjúja ¹² utálatos. (8₅) Efraim megsaporította az oltárokat a bűnre, bűnre vezették őt az oltárok. (8₁₁) Baalra pocsékolták az ezüstöt, aranyat ¹³ (2₇) megbosszúlom a baalok napjait, melyeken füstölve áldozott, felrakta gyűrűjét és nyakláncait és elment szeretői után. (2₁₈) A baalok neve volt szájában s azt „baalomnak“ szólította. (2₁₅) Jahvehnek pere van a föld lakóival, mert nincs Isten ismerete a földön.¹⁴ Népem az ő fájától (faistenétől) kér tanácsot és jósló vesszeje mond neki jövendőt. (4₁₃)

Ily köztelenséggel csak szemmel látott és szívvvel fájlalt tényekről lehet beszélni. Tehát el kell fogadnunk tény gyanánt, hogy a 8-ik százban, vagyis az Amos és Hoseas korában „e föld nem követte Jahveht“ (Hos. 1₂).¹⁵

Az idegen istenek kultusza.

Minden hegynek, völgynek, minden fának, forrásnak és kút-
nak, a tavasznak, nyárnak, az éjnek, nappalnak, a magasságnak s a mélységnek, az égnek, a földnek s annak is, ami a föld alatt volt, volt istene, és a keleti ember idő és alkalom szerint minde-
nikkel igyekezett jó viszonyban lenni. Az élettelen világban az élő-
t kereste, s ahol erőt sejtett, ott félelemmel meghajolt. A halot-

¹⁰ Acabbim.

¹¹ Chodes.

¹² Egléká.

¹³ Ászu labbáal.

¹⁴ Éjn daat Elohim báárecz.

¹⁵ Az ótestamentumnak mindenik könyvében hemzseg az idegen istenek, istenképek, bálványok vagy helyettesítőik neve, emléke, tisztelete, tiszteletének helye, az áldozás módja, anyaga stb., amit csak ez a néhány idézet is igazol

tak lelkét nagyon megbecsülte, gondoskodott róluk, megtöltötte sírjukat élelemmel s mindennel, ami kedves volt életökben, mert azok visszajártak a földre. A politeizmusnál jóval régibb vallásos fölfogás, az animizmus és samanizmus maradványai, együttéltek a hitben s bizonyosságot tettek létezésükről a cselekedetekben.

Bibliánkra rányomták a politeizmusnak minden vonását. A leggyakrabban használt istennév Elohim¹⁶ közös az összes sémi népekkel. Annyira uralkodó név volt, hogy a legpuritánabb Jahvista próféta is kénytelen használni, mert a Jahveh nevet csak úgy tudta meggyökereztetni, ha ezzel az uralkodó¹⁷ és kedvelt istennévvel magyarázta meg.

A Genesis 2. és 3. részében kizárólag Jahveh szerepel isten gyanánt, de az olvasó, vagy átdolgozó nem volt megalégedve vele. Mindenik Jahve-név mellé hűségesen oda illesztette az Elohimot is, mert így jelentősebbnek, teljesebbnek tartotta. Talán azt hitte, hogy a világteremtés nagy munkáját az Elohim tudta elvégezni.¹⁸

Ilyen erőszakos eljárást aránylag kevés helyen követtek, de arra számtalan eset van, hogy mikor az író valamely cselekedetet a Jahveh-nak tulajdonít, jónak látja Elohimmal magyarázni meg. Én megesketlek téged Jahvehra, az ég Elohimjára és a föld Elohimjára (Gen. 24₃. v. ő ugyanott 7., 12., 27. stb.). Egy másik helyen már nem az ég és föld Elohimja, hanem: én vagyok Jahveh, Ábrahámnak, a te atyádnak Elohimja és Izsáknak Elohimja. (Gen. 38₁₃ stb.)¹⁹

Ezeket a formákat kiegészítjük egy rendkívül értékes kifeje-

¹⁶ Él és Elohim az ótestamentumban előfordul 2570-szer, az arami nyelvben Elah és Ilah, a kananiban Baal, az assyrban Ilu.

¹⁷ Amos 3₁₃. v. ö. 6. 8. egy mondatban mind a három nevet: Elohim, Jahveh és Adonai, használja, s az Elohim is, az Adonai is a Jahveh jellemzésére szolgált.

¹⁸ Klostermann ezt azzal magyarázza meg, hogy a szerkesztő a Gen. 2-ik és 3-ik részét összhangba akarta hozni az 1-ső résszel, amely csak Elohim nevet használ, de hiszen az összhangot úgy is el lehetett volna érni, ha az első részbe teszi be a Jahveh nevet; nem tette, mert az Elohimnak akart kedvezni.

¹⁹ Még előfordul a következő helyeken: Ex 9₃₀, 2 Sam. 7_{22*25} 1 Kr. 17₁₆ 2 Kr. 6₄₁. Zs. 84_{8,11} Jon. 4₆. A görög fordítás (Lxx) 8₂₁-ig folytatja, de a magyarban csak a 2. 3. r.-ben van meg.

zéssel: És (Ábrahám) ültetett egy *Esel*-t (tamariskust) Beersebaban és ott a Jahveh, az örökkévaló Él nevét hívta.²⁰ (Gen. 21.,₃)

A végletekig lehetne folytatni az ilyenmő idézeteket. De enél talán érdekesebb lesz, ha rámutatunk arra, a mi fennebbiekkel egymínőségő, de nagyobb jelentőségő, mert nemcsak egyes szavakon, hanem egész könyveken érvényesöl.

Az Elohim-név hívei az irodalmi korszakban iskolát teremtettek, úgy szintén a Jahveh-név kedvelői is. Az utóbbiak, a radikálisabb nemzeti párt apostolai voltak.

Az irodalmi kor első prófétái, de bizonyosra vehetjük, hogy az élőszó prófétái Ilyés, Elizeas és társaik is velök tartottak.²¹

A Királyok könyve, ámbár későbbi iskola hatása alatt készült, mégis hihetőleg a valót tartalmazza, midőn Jahveht nevezi Ilyés istenének. Ilyés mindig Jahvéhoz könyörög s Jahveh nagy dolgokat vitt véghez a próféta kívánsága szerint. A királyok rettegnek szavától, mert kedvelt isteneiket, a baláokat és azok prófétáit üldözi, megveti és el akarja döntetni, hogy melyik az igaz isten: Jahve-e vagy a baálok.²²

A Jahveh híveit nemzetibb érzelmőnek tartjuk az Elohim híveinél, mert a nemzet faji istenéhez ragaszkodnak, míg ellenben a másik iskola megtartja az idegen istenekével közös nevet. Amos, Hoseas, Jesaias (Ezsaiás) ennek az egy névnek akarnak diadalt biztosítani.

Ámde a nyomdokukon haladó Deuteronomiumi iskola²³ a közvetítő irányt választja s a Jahveh-t a nép Elohimjának nevezi. mert átlátta, hogy az idegenektől csak úgy szabadíthatja meg, ha Jahveh-t elismerik Elohimjoknak és kiirtják a templomból s más helyről mindazt, ami az idegen istenekre emlékeztet.

Az Elohimhoz való ragaszkodás oly nagy és megdönthetetlen volt, hogy a fogság utáni papi iskolának némelyik tagja kizárólag az Elohim nevet használja, aminek ékes bizonyítéka a Gen 1 része és mindazok, amelyek a papi írói iskolából kerültek ki. Ez az iskola biztosította a többes isten névnek az egyisten jelentőségét. Csak kivételesen tekinti többesnek az Elohim nevet.²⁴ A Gen.

²⁰ Él ólám.

²¹ V. ö. Dr. Carpenter: The Bible in the XIX. Century 147 l.

²² 1 Kir. 18.

²³ 650 körül keletkezett.

²⁴ Gen. I. 26. Vajjőmer Elohim naasze Adám betzalménu kidmuténu.

I. 26-ban Elohim mint cselekvő alany többes: teremtünk, (vagy teremtsünk) embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra, de a bevezető vagyis kötő ígét itt is egyesben használja. A keresztény dogmatikusok harca, melylyel ezt a kifejezést ostromolták, mióta a trinitárius és antitrinitárius kérdések fölvetődtek, minket nem érdekel. Annál jóval jelentősebb az a nagyszámu adat, a mely a Gen. I. részében össze van halmozva az idegen isteneket imádó népek gondolatvilágából. A 2-ik vers Tehom-ja²⁵ a babyloni istennek, Marduknak egyik ellenfele. Német, angol és amerikai assyriológusok és más szakemberek általában elismerik, hogy a Gen I. részében határozottan észrevehető a babyloni teremtés-mythos befolyása. Az 1., 6. és az ótestamentum más helyein is a Tehom személyesítve van s azonos a babyloni Tiamattal.²⁶

A₂₆ a szövegben is rámutat arra, amit a név többese kifejez. Az Elohim köre nem szorítkozhatott a Jahvéhra még akkor sem, amikor a papi törvény szigorú monotheismusa uralkodott, mert az idegen hatást nem lehetett elkerülni. Kire és kikre gondol az író, mikor ilyen változtatást tett a stílusban, ki tudná megmondani? Hogy nem Jézusra, sem a szentlélekre, azt könnyű átlátni. De vajjon gondolt e valakikre? Vajjon nemcsak egyszerű írói fogással van-e dolgunk? Éppen az ember, a legtökéletesebb teremtmény gondolata nagyon könnyen elragadhatta azt, aki az embert oly sokra becsüli, hogy minden teremtmény fölébe és Isten mellé helyezi. Ez a különben bőbeszédű író, az emberre több figyelmet fordít, mint bármely más teremtményre, éppen egyharmad annyi szót használ föl, mint a többire együttvéve. Mindent az ő rendelkezésére bocsát, mindennek urává teszi. Az embert tekintve nagyon emelkedett gondolkozásra tesz tanuságot, de vajjon azt mondhatjuk az Istenről is.

Talán nem csalódunk, ha a 26-ik versből azt sejtjük, hogy írónk itt is a babyloni hatást árulja el. Innen vette a többes formát. A babyloniak sok istene versenyez egymással a teremtés munkájában. Rombolnak is. Először legyőzik Tiamatot (Tehom) majd az erősebb a gyengét.²⁷

²⁵ Vechosek alpenéj Tehom.

²⁶ Zimmern. Cheyne, Sayce, A. E. Whatham. v. ö. Bibl. World. 1910. nov.

²⁷ Érdekes a megfigyelésre, hogy ugyanez az író 1r 26 szavait a 27 v. és 5₁-ben ismételi, de itt már egyesben: az Elohim hasonlatosságára teremtette vala őket, férfiuvá és asszonyná teremtette őket. Kérdezzük, vajjon az a különben természetes megjegyzés nem vezethető-e vissza a babyloni férfi és nőisten-eszme befolyására?

Mardúk és Assyria meg Babylon többi istenei emberképet és hasonlóságot viselnek Marduknak Babylonban van egy szobra, amelyen mint teljes korban levő férfi egy kígyó-szörnyetegen áll és úszik a tenger (Tehom ?) színén. Fején magas toll-korona, arcát hosszú szakál fedi, testén földig érő köpeny, melyet rózsák és csillagok díszítenek. Szemben a köpenyen a napóra körei egymás fölött forognak. A jobb kezét lebecsátva tartja egy faeszközön, a balkezeiben botot és gyűrűt tart.

Egy másik szobor szerint, a babyloni napisten (v. ö. Gen. 1., monda Isten, legyen világosság!) trónján ül, teste ruházattal van takarva. Válláról három fénysugár tör föl, jobb kezével egy pálcát és gyűrűt nyújt az előtte álló király felé. A király jobb kezét imára tartja, turbán van a fején és hosszú köpeny a testén.²⁸

Az ember teremtése babyloni leírásában meglepően hasonló vonásokat találunk.

Szive üzte őt, hogy rendelkezék (okosan)

Száját kinyitván, (szól) Eahoz,

(A mi) szívéen van azt mondja el neki:

Vért (véreemet?) akarok összegyűjteni, csontot (?) akarok hozzá
[illeszteni (?)

Embereket akarok teremteni, akik (a földön) lakjanak

Nekik legyen kötelelességök az istenek tisztelete, ők legyenek . . . !

Tovább a teremtés tankölteményében ezt mondja:

Hogy az istenek az ők kedvök szerinti helyen lakhassanak,

Teremtette (Marduk) az embereket.

Teremtette Arurut, vele az emberi nemet,

A mező állatait, lelkes lényeket teremtett a mezőre,

Tigrist és Eufuratest teremtette és a helyökre tette,

Jó nevekkal nevezte el azokat . . .

²⁸ Gressmann: *Altorientalische Texte und Bilder im Alten Testamente*. 1909. Bilder 58, 59. I. A babyloni teremtéscsoposban (Gilgamesepos) ezt olvassuk:

A mint az istenek atyáikat, s az ők szavok erejét látták,

Megörvndettek és hódolva kiáltották: Marduk a király!

Ekkor átnyújtották neki a pálcát, a trónt és a királyi gyűrűt.

Adtak neki egy ellenállhatlan fegyvert, mely az ellenséget visszaveri,

Rajta, Tiamat életét vágd le!

A szelek hordják el vérét ismeretlen helyre!

Folytatólag felsorolja a növény- és állatvilágban teremtett lényeket, bővebben és részletezőbben, mint a Genesis. A Gen. 1. és 2. részeivel összehasonlítva azt látjuk, hogy mindkettővel rokon, tehát nemcsak a papi író korában, hanem a 8-ik százban is a babiloni befolyás érvényesült a teremtés leírásában.

Asszírria, Babilon, Siria, Fönícia, Kanaan, Egyptom s mindazok a kisebb és nagyobb országok s népeik, amelyek a „kiválasztott nép“-pel, avagy országával érintkezésben voltak, megajándékozták egy vagy más eszmével, földi kincscsel, égi, földi és földalatti istennel. Azaz talán jobb lesz megfordítva mondanunk, a héberek elsajátították, hitők világába, gondolataik tárházába, s azután irodalmukba is beillesztettek mindent, ami tetszett nekik. Ennek köszönhető, hogy oly gazdag s oly változatos a biblia irodalma.²⁹ Ennek tulajdonítandó az a sok istennév, amelyekkel a bibliai írók benépesítették szent könyvünket.

Minthogy a keleten elért sikeres fölfedezések most már világosságot derítenek sok olyan dologra, ami eddig vagy teljesen érthetetlen volt, vagy rosszul értettük, folyóiratunkban olykor-olykor igyekezni fogunk megvilágítani a vallás alapvető kérdéseit.

²⁹ Ezalatt nemcsak a kanonikus könyvek gyűjteményét értjük, hanem az összes apokrifusokat is.

Vallás és életfilozófia.

Írta: Vári Albert.

Az a vágy, hogy az ember a saját életét mennél szebbé, jobbá és boldogítóbbá tegye, egykorú magával az emberrel. Pusztulása is csak az utolsó ember halálával következik be. Bármennyit tévelygett és bármennyit csalódott az ember boldogságot kereső útjában; de azért a boldogság reménye mindenhová híven elki-sérte. Boldogúlni! ez volt jelszava az ősebernek a természet elemeivel folytatott nehéz harcában. Boldogúlni! Ez a jelszava ma a tudomány és kultúra egy-egy elrejtett kincseért vívott emberfeletti munkájában. És az embernek ez a vágya kifejezésre jut és kielégítést keres a szellem minden művében, az elme minden gondolatában. Ott látjuk a természettudományban, ott a történelemben, ott a bölcészetben s ott a tudományok többi ágában. Sőt többet mondunk. Minden tudomány annyiban nyer praktikus értéket, amennyiben az emberi élet szebbé, jobbá és boldogabbá tételéhez hozzájárul s azt elősegíti.

Azonban ez a kérdés fölfogásunk szerint mégis első sorban a vallás körébe tartozik. Annak a vallásnak a körébe, mely a lélekre van alapítva, melyet rideg dogmák és tantételek nem zártak el az embertől, amelyet sem egy rendszer, sem valamely szervezet nem foglalt le magának; hanem szabadon végezheti a maga emelő, lendítő és boldogító hivatását. Ki vonná kétségbe, hogy minden vallás, a maga eredeti célzata és szándékai szerint az élet szépítését, az emberek jobbítását és boldogítását írta zászlójára. Megtaláljuk ezt a konfucianizmusban úgy mint a Buddhizmusban, a Mózes vallásában úgy mint a Mohamedében. A kereszténység ősi alkotó elemei pedig tisztán e célnak vannak szentelve. Midőn Jézus a boldogság útjaira mutatott rá, midőn istenországának a törvényeiről és polgáraitól beszélt; midőn a hit és cselekedet egységét hirdette; midőn a feltámadás föltételeit fejtegette: mindenütt egy gondolat lebegett lelke előtt: az emberek jobbá tétele s bol-

dogságuk munkálása. Mi az élet? Mi célja van az életnek? Mi az ember? S mi az ő hivatása? Lehet-e e kérdésekre jobb s megnyugtatóbb feleleteket találni, mint a Jézusi kereszténységben? És van-e s lehet-e szebb és kielégítőbb életfilozófiát írni, mint amint az evangéliumi kereszténység foglal magában. Schopenhauer, Spencer, Emerson, Kölcsey, br. Eötvös J., Fáy András, Kenedi és a többi, bármilyen nagy bölcseséggel tárgyalták az életbölcselet egyes kérdéseit, de a kereszténység alapelveinél jobbakat nem találhattak.

Sajnos, hogy a kereszténység a történelem folyamán hivatásától eltért s eredeti alapvonásai elhomályosodtak. A vallás nem az ember boldogulásának az eszköze volt többé, hanem az egyháznak hűséges szolgálója. A dogmák vezették az embert s nem a vallás. Ember és vallás eltávoztak egymástól s mindakettő az egyház gyámkodása alá jutott. Ennél még végzetesebb csapás is érte a kereszténységet. Az t. i., hogy minden erejét a halál utáni üdvözítés gondolatára irányította. Szépen körülírta az üdvösség föltételeit és szabályait. Igért mindenféle mennybeli jót. Az örökéletet érzéki szép színekkel lefestette. De mi lett az eredmény? Az, hogy a míg a lelkeket készítette az örökkévalóságra, addig elveszítette a földi talajt. A míg meghódította az eget, addig elveszítette a földet. Így lett az élet boldogítása helyett a menyország kivívása a vallás céljává. A reformáció után pedig a saját függetlenségi harcai annyira lefoglalták a vallás', hogy alig jutott ideje a maga igazi céljaival és hivatásával foglalkozni.

Ezért történt, hogy az élet boldogságáért esengő ember feledve a vallás útjait, melyeket amúgy is a dogmák hegyei eltorlaszoltak, más utak után nézett s mint legközelebbit, a bölcsészetest ragadta meg, amely hite szerint az ígérlet földére vezérli. Nem vagyunk elfogultak. Az igazságot és a világosságot, bárhonnan jöjjön, örömmel és lelkesedéssel fogadjuk. Az Isten nem csak egy területen közli a maga kijelentését. Különösen a bölcsészetnek sokat köszönhet a vallás. Ennek a segítségével vívhatta meg győzelmesen függetlenségi harcait. Ha azért most a vallásnak parlagon hagyott területét a bölcsészet kezdi művelni, azért kicsinyes féltékenykedés nem gyötörhet. A főcél az ember jobbítása, az élet szépítése és nemesítése. E célból örömet munkálunk közre s készséggel nyújtjuk a vallás segítő kezét akár a természettudománynak, akár a bölcsészetnek.

Ebből a szempontból is örömmel üdvözljük *Szitnyai Elek*-nek legújabb könyvét,¹ melyet ő maga szerényen „kísérletnek“ nevez az életfilozófia problémáinak a megoldására. Azonban a benne felhalmozott anyag bősége, annak elrendezése, áttekinthetősége és kellemes előadási módja méltán emelik a hasonló irányú művek élére. Mellőzzük azokat, amelyeket az „élet és tudomány“ viszonyára mond, amelyekben tulajdonképpen azokat a nehézségeket domborítja ki, amelyek egy egységes életfilozófia kifejlődésének az útjában állanak. Mellőzzük az „életfilozófia forrásai“-nak az ismertetését, amelyek között ott szerepelnek: a pszichológia, biológia, fiziológia, axiológia, ethika, szociológia, pedagógia, természetbölcselet, természettudomány, egészségügy, vallás, politika, a történelem bölcselete, élettapasztalatok és közmondások. Csupán azt állapítjuk meg, hogy az életfilozófia nem akarja valamely új elmélet által boldogítani és gazdagítani a világot; hanem a tudásnak és ismeretnek meglévő kincseiből igyekszik egy jobb és egy tökéletesebb élet irányelveit megállapítani. Ennélfogva olyan az életfilozófia kérdése, mint egy három ismeretlennel bíró egyenlet. „Három ismeretlennel van itt dolgunk. A cél, a célhoz siető ember és a célhoz vezető eszközök“. Nagy kérdések ezek, amelyek minden időben foglalkoztatták az emberiség legjobbjait. Igen érdekes lesz azért egy mélyen járó gondolkozónak a feleletét és véleményét hallani ez életbevágó kérdésekre nézve.

Mi az élet *célja*? E kérdés vizsgálatánál a különböző emberek különböző eredményre jutottak. A vélemények két fő osztályba sorozhatók. Olyanok, amelyek *negatív* és olyanok, amelyek *pozitív* célt tűznek az élet elébe. Az elsőnek főképviseelői Exner, Buddha, Schopenhauer, E. Hartmann az ő pesszimizmusokkal. Szerintük vagy nincs az életnek semmi célja, vagy ha van, az megismerhetetlen, vagy végül a halál, a megsemmisülés az élet célja. Mindegyik méltatlan az emberhez. Buddhizmus és a kereszténység között fennálló éles ellentétet semmi sem tünteti ki annyira, mint éppen az élet céljáról való ellentétes felfogás.

Az élet céljának *pozitív* meghatározásai ismét három fő irányra oszthatók: Az első az *eudaimonizmus*, mely szerint az egyén boldogsága az élet célja. Ennek főbb képviselői Sokrates, Aristoteles, a stoikusok és epikureusok voltak. A második irányzat az

¹ Szitnyai Elek: „Az életfilozófia problémái“ Budapest 1911. Franklin

utilitarizmus, mely a köz javát tekinti az élet céljául. Képviselői: Locke, Bentham, Comte, Stuart Mill, Ostwald, Humboldt, Darwin, Wundt, Spencer, Überweg. A harmadik irányzat az *ethikai idealizmus*, amely „különféle változatban majd a haladást, majd a tökéletesedést, majd a tiszta erkölcsiség megvalósítását, majd az Isten-séghez való fölemelkedést tekinti az élet céljának“.¹ Ez irányzat hívei: Platón, Kant, Wolff, Kölcsey, Böhm Károly. Részben ezt az irányzatot képviseli a kereszténység is. Azonban felfogásunk szerint a szerző helytelenül jár el, amikor a kereszténység általános irányának megállapítása céljából „a róm. kath. kathekizmus“-hoz fordul. A kereszténység forrásműve a biblia, amely mindenkire nézve már ma eléggé hozzáférhető. Ez tükrözi vissza az ősz keresztény szellemet s nem az egyes felekezetek hittani könyvei. Ebben Jézus az élet célját így tűzi ki: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“. Máté 5 r. 48 v. „Keressétek először Istennek országát s annak igazságait s mindenek megadatnak nektek“. Máté 6 r. 33 v.

Az a kérdés, hogy a különböző irányzatok közül, melyiket kövessük? Melyik eszményt válasszuk, amely szerint aztán egész életünket berendezhetjük? Az életfilozófiának éppen az a feladata, hogy e kérdésre megnyugtató és kielégítő feleletet adjon s mutasson rá arra az életcélra, amely az emberi természetnek leginkább megfelel s a melyet követve rendeltetésünknek megfelelhetünk.

Szitnyai mielőtt az élet igazi eszményére rámutatna, vizsgálja magát az életet s fölteszi a kérdést: mi az, ami az életnek tartalmát, értéket ad? mi az, ami azt kedvessé teszi reánk nézve? Szerinte a „tartalmas“ és „kivánatos“ életnek egyik eleme az *öröm*. Ez az öröm kétféle: testi és lelki öröm. Minden egészséges szervezet óhajtja és keresi az örömeket. Ebből következik, hogy azt, ami kéjt és örömet nyújt, szeretjük. A szeretet is az örömnek egyik faja. Így lesz „az öröm és a szeretet életünk egyik eszménye.“

Bár tudjuk, hogy a hédonizmus is egyik legrégebbi tana az erkölcstannak, mégis a kéjvágyat és az örömet nem fogadhatjuk el az élet eszményéül. Nem még akkor sem, ha felsőbb és nemesebb örömeket értünk rajta. Örömeinkre szükségünk van az életben, de tudnunk kell azokról lemondani is. Nem az a legjobb és legeszményibb élet, amelynek a legtöbb kéjben és örömben van része. Sőt

¹ Sitnyai E. i. m. 70. 1.

gondolatunk szerint a legjobb és a legnemesebb életre nézve a kék és öröm igen mellékes tényezői a boldogságnak. A szeretetet nem tudjuk úgy tekinteni, mint az örömnnek egyik „faját.“ Sőt azt nevezük igazi szeretetnek, ami a megpróbáltatások, a csalódások az áldozatok és keserűségek tűzpróbáját is kiállja.

Szitnyai is érzi és látja, hogy ez az egoizmus nem lehet az élet igazi célja s ezért mondja tovább: „Társadalmi élet csak úgy lehetséges, ha az egyén egoizmusa más egyének egoizmusával, érvényesülési törekvéseivel megfér, valami compromisszumra lép, harmóniába jő.¹ Az embereknek egymás közötti viszonyát s mindenkinek a kor fejlődését biztosító cselekedeteit az erkölcsi törvények biztosítják, melyeknek lelke az erkölcsiség. Az *erkölcsiség* vagy az *erkölcsi jó* egy újabb eszmény, amely az embert olyan tettekre segíti, melyek a „társadalmi élet feltételeinek megfelelnek.“ Az erkölcsi jó mellett az *igaz* és *szép* eszméje az, ami az életnek tartalmát ad s így azok is az emberi élet eszményéül tekintendők. Ezek alapján *Szitnyai* az élet célját így határozza meg: „Egyéniségünknek oly kifejezése, mely 1. nemes örömeiben minél gazdagabb, tartamára minél hosszabb életet biztosítson, 2. mely arra kényszerítsen, hogy a legnemesebbekért (jó, igaz, szép) s így a köz javáért tudjunk munkálkodni.“² Szerinte ebben benne vannak az egyén és a köz boldogulásának összes feltételei.“

Szitnyai midőn az élet célját ezekben tüzi ki, akkor tulajdonképpen compromisszumot létesít az egoizmus és az altruizmus között. Az egyiknek szélsőségeit a másik által kívánja korlátozni. Bár mi is elismerjük, hogy úgy az egoizmus, mint az altruizmus egyoldalú elmélet s a kettő közötti compromisszum talán a legközelebb van az igazsághoz; mégis azt az életeszményt nem tartjuk mindenekben megfelelőnek. Hogy az örömeiket nem fogadjuk el életcélul, arról már szözlöttünk. A köz java is igen tág és igen bizonytalan fogalom arra, hogy az élet céljául tekintessék. Mi a köz java? E kérdésre a hány ember, talán annyi feleletet ad. A reformator a régi intézmények megsemmisítésében, a konzervatív gondolkozású azoknak a fentartásában véli a köz javát szolgálni. Sőt az egyéni érdek is legtöbbször a közjó nevében követeli a maga érvényesülését. Olyan eszményt tehát, amely annyira homá-

¹ I. m. 77. l.

² I. m. 88 l.

Iyos és annyi félreértésre adhat alkalmat, el nem fogadhatunk. Mi megmaradunk amaz ethikai idealizmus mellett, melyet a kereszténység képvisel, amely szerint az ember célja erőinek és tehetségeinek minél teljesebb kifejtése által a lehető tökéletes élet megvalósítása s ez által istenországának terjesztése e földön.

Az élet céljának kitűzése után az életfilozófia részletesen vizsgálja a boldogulás útját, vizsgálja a különböző ösztönöket, mint egyéniségünk fő rugóit; vizsgálja magasabb lelki vágyainkat és érzelmeinket, amelyeknek koronája az erkölcsi érzélem s itt a mi eszményünk az erkölcsi jó. Igen természetes, hogy Sztinyai mindenütt az általa felállított mértéket alkalmazza s annyiban tekinti ezeket hasznosoknak vagy károsoknak, amennyiben az általa kitűzött életcél elősegítik vagy annak ellene vannak. Magasabb érzelmeink közé számítja a vallási érzelmet is, amely szerinte „öröklött dispozición“ alapúl s agyvelőnk szerkezetében bírja egyik alapját.“ A vallás mint Istenben való hit „midőn a filozófia és a tudomány a legvégsőbb dolgok pozitív tudására nézve megakad, tovább vezeti az emberi gondolkodást. Érzékfeletti, transcendentalis régiókba jut így az emberi elme, hogy így egészen egységes befejezett, szívünket is kielégítő világképhez juthasson. A vallás tehát, e szempontból betetőzi, kiegészíti azt a világképet, melynek a tudomány csak egy részét tudta és tudja megrajzolni.“ A vallás, mint erkölcsstan „erényre tanít.“ Így tehát a vallás „az egyén, a társadalom és az állam életében rendkívül fontos missiót teljesít“ s végeredményében oda vezet, a hova a „filozófiai moral.“ Ha pedig azt is elgondoljuk, hogy a vallás az istenség forgalmában „a minden tökély idealját“ állítja előnkbe, akkor átlátjuk azt az igazságot, hogy a vallás és életfilozófia nem ellenségek, hanem egymásnak segítőitársai.¹ Készséggel nyugtázzuk a tudós irónak ezen kijelentéseit, valamint azt is, amelyet a vallás jövőjére nézve tesz, midőn így szól: „Bizonyos, hogy a minden irányú és feltartóztathatlan fejlődés és haladás sokat fog rombolni az egyes vallások tanain, sok megdönthetetlennek hitt dogmát fog megdönteni, tisztultabb, tökéletesebb tanokat fog létrehozni, a tudományt, az életet, a vallást közelebb hozza egymáshoz, mindjobban lerombolja a felekezeti korlátokat, de soha nem lesz idő, hogy valamilyen hit nélkül élhessen az emberiség.“²

¹ I, m. 138—140.

² U. o. 140. l.

További eszményünk az igaz és a szép. Ezeknek keresése is emberi természetünkben leli magyarázatát. Szitnyai szerint ezek is annyiban járúlnak hozzá boldogságunkhoz, amennyiben a kitűzött életcélt elősegítik. Sok hasznos és kedves gyakorlati tanácscsal szolgál a jeles filozófus e fejezetek alatt. De mi nem kísérhetjük ezúttal fejtegetéseit, hanem jó lélekkel ajánlhatjuk mindenkinek azok elolvasását. Mi rátérünk az egyéniség alkotó elemeinek a legfőbbikére, a „lelki működés koronájára“: az *akaratra*.

Az akarat Szitnyai szerint akkor áll elő, ha „a vágy képzetek és érzetei a megfelelő mozgást létesítik“. Azonban a vágyak rendszeresen tömegesen lépnek föl s így keletkezik egy belső küzdelem a vágyak között. Az egyén ilyenkor fontolgat s fontolgatásának eredménye az elhatározás. Az elhatározásnál az egyén képzetek, érzetei, szervezeti diszpozíciói működnek közre, melyeket indító okoknak nevezünk. Amelyik vágnak a legerősebb indító okai vannak, az lesz a győztes a küzdelemben. Az elhatározást követi a mozgás vagy a cselekedet. Ezek alapján Szitnyai az akaratot így határozza meg: „Az akarat vágyképzetekből vagy érzetekből eredő olyan állapota a tudatnak, mely állapotban a leghatalmasabb érzet vagy képzet a kielégítésre szolgáló mozgást vagy cselekvést létesíti“. ¹ „Amint a szív dobog — mondja tovább — a gyomor emészt, a vese elválaszt, a nélkül, hogy mi ezek működését tettségünk szerint szabályozhatnók, úgy indul meg akaratunk, mint egyéni természetünk és a motívumok összműködésének eredménye“. Szitnyai szerint ebből kettő következik: először, hogy akaratunk nem valami különálló lelki erő, hanem eredője, resultatuma különféle elemeknek; másodsor, hogy abszolút szabad nem lehet“. ² Így hát védelmébe veszi a determinizmust s ezt a védelmet egészen a fátumban való hitig viszi, mert szerinte a fátum nem egyéb, mint „a kérlelhetetlen törvényeknek, az okozatiságnak az elismerése“.

A természetben a kérlelhetetlen törvényszerűségnek, az okozatiságnak és a vaskövetkezetességnek mi is hívei vagyunk. Ezért a csoda lehetőségét kizárjuk. De a természeti és lelki törvények ugyanazonosságáról még a Szitnyai erőteljes fejtegetései sem tudtak meggyőzni. A kérlelhetetlen szükségesség uralkodik a természetben, de szabadság van az ember lelki világában. Az ember lelki

¹ i. m. 262 l.

² i. m. 263 l.

életének megnyilatkozását nem lehet a test törvényeiből kimagyarázni. „A gyomor emészt“ az igaz. Ide nem kell egyéb csak jó gyomor és táplálék. De, hogy a különböző kívánságokból előálljon az akarat, ide nem elég valamely öntudatlan testi működés, hanem Sztitnyai szerint is az ember „fontolgtat“ s a fontolgtatás eredménye az elhatározás. A fontolgtatás már nem testi, hanem lelki működés. Így szól bele a vágyak és kívánságok küzdelmébe a józan ész és a lelkiismeret. Az olyan elhatározást, a mi ezek nélkül tisztán a testi vágyak és ösztönök alapján jön létre, nem is lehet emberi elhatározásnak mondani. Így tehát az én eszem, az én öntudatom, az én lelkiismeretem az, aminek döntő szava van az én elhatározásomnál. Ha valamely külső kényszer ezeket meg nem semmisíti, akkor én szabadon határoztam el magamat. Sokszor és sokan kifejtették már azt, hogy a determinizmus mellett nem lehet szó erkölcsről, nem erényről és bűnről s nem felelősségről. Azért ezekre nem térünk ki. De hát mire valók az életfilozófiának szép tanácsai? mire való az élet célja fölött töprengeni? mire való magasztos eszményeket állítani az ember elébe, ha az ember a vak szükségesség törvénye szerint megy oda, a hova vérmérséklete vagy öröklött hajlamai ragadják? Gondolatunk szerint az ember több mint az állat. Ő erkölcsi személy. Ettől pedig elvághatatlan az akarat szabadság s ezzel együtt a felelősségérzet. Ez az erkölcsiség alapja.

Az életfilozófia legnehezebb problémája a halál, a megsemmisülés gondolata. A halál gondolata mindig félelemmel jár. És pedig mennél több jót vettünk az élettől, mennél több örömben és boldogságban volt részünk: annál kinosabb és gyötrelmesebb a halál gondolata. Ennél a kérdésnél — Sztitnyai szerint — „az életfilozófia megakad s nem tud megnyugtató és kielégítő gondolatot nyújtani. De amit a tudomány meg nem adhat, azt megadhatja a vallás. Itt tűnik ki legjobban, hogy mily nagy kincs azzal a tudattal élni az egész életet, azzal a gondolattal halni meg, hogy a halál után egy más világon tovább folytatjuk az életet, sőt egy szebb, jobb örökkévaló életet élünk majd. Az ily meggyőződés nemcsak az életet teszi elviselhetőbbé, de a halált is“. ¹ Ily nagy kincs a vallás az életben. Sőt mi azt is hozzá tesszük, hogy a mély hit nyugodtabb életet, derültebb kedélyt és józanabb élet-

¹ i. m. 298 l.

nézetet eredményez. Bár Szitnyai az optimizmusnak és pesszimizmusnak egészen más forrásaira mutat rá: mi azt mondjuk, hogy ezek is a vallásossággal szoros kapcsolatban vannak. Csak hitetlen és vallástalan ember látja az életet olyan sötétnek és ridegnek; de a hívő minden eseményben és jelenségben egy bölcs Isten intézkedéseit látva, fölemelkedik az optimizmus derült magaslatára. Amíg végül a hívő előtt a halál kapujában egy szebb és jobb élet kilátásai nyílnak meg; addig a hitetlen kénytelen megelégedni azzal a sovány vigasztalással, hogy jó tetteinek emléke megmarad az utódok lelkében.

Vallás és életfilozófia, tehát nem vetélytársak és nem ellenfelek a mindennapi életben sem, hanem, ha különböző úton és eszközökkel is, de egy célra: az élet javítására és boldogítására törekednek. Gondolatunk szerint az volna az eszményi állapot, ha a vallás sok felesleges terhétől megtisztúlva, igazán szolgálhatná a maga nagy hivatását s lenne minden vallás — életfilozófia.

Bessenyei György, mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja.

Irta: Imre Sándor.

1760 után gyorsan megélenkül a magyar pedagógiai gondolkodás. Jele ez annak a kapcsolatnak, mely a nemzeti törekvések élénkülése és a nevelés iránt való érdeklődés között annyira természetes. A kettő kölcsönös hatásának vizsgálata nyilván elének állítja azt a tényt, hogy valahányszor csak foglalkoztatta a nemzeti élet megújítása a lelkeket, mindannyiszor ott volt az érdeklődés tárgyai között a nevelés kérdése is. Mindazok az írók, kik nálunk a XVIII. században, a magyar pietisták működését követő szünet után pedagógiai műveket adtak ki, majdnem kivétel nélkül bizonyosságai ennek a nem is új állításnak. Weszprémi Istvánnak egészségre nevelő könyvecskéjében épúgy megtaláljuk erre az adatot, mint gróf Székely Ádám Locke-fordításában. Minél közelebb jutunk az 1790/91. országgyűléshez, annál elevenebb a mozgás a nevelés területén is. A Ratio Educationis bizonyára nagyon részes ebben, de semmi esetre sem ez idézte elő azt a jelenséget, hogy a szűken értett, iskolai nevelés körénél sokkal nagyobb mezőn nyíltak a pedagógiai gondolkodás virágai. Ezek természetesen igen különbözők. Van köztük útszéli bojtorján is, de van olyan is, mely vadon nőtt ugyan s úgy magában tönkre is ment, de ha okos kertész észreveszi, dísnövényné válhatott volna. A pedagógiai gondolkodásnak ilyenforma sorsa volt nálunk. Weszprémiben, Orczy Lőrincben, Faludi Ferencben s a többiben fel-felöltlik, aztán eltűnik ismét. Petrovszky Sándor pedagógus lelke megiratja Molnár Jánossal a ló nevelésről szóló 15 levelet s A Pásztor Ember Könyvével igyekszik felemelni a legegyszerűbb magyarok elhanyagolt rendjét, de példájához követő nem csatlakozik s maga Molnár János, a sokat tudó és nagy jóakarató jezsuita sem tudja az eszme jelentőségét egészen felfogni, pedig egész működését a nevelés gondolata irányította.

Egész irodalmunk megújulásával egy időben esik meg a változás a pedagógiai gondolkodásban is. Eleintén egyszerű gyakorlatiáság a szabályozója; csak hézagos nyomok sejtetnek affélét, mintha a nevelésre vonatkozó gondolatok egységes világnézetből eredő egységes pedagógiai felfogás részecskéi volnának. Egy ideig nem találjuk meg a nevelés szabályozó erejű végső kérdéseit, ami megérteti azt is, hogy a nevelés intézményének egységes szervezete is hiányzott.

A XVIII. század hetvenes éveinek végén már látható a változás. Később a fordításokon kívül eredeti művek is tisztán csoportosulnak egyes szempontok szerint s e csoportokban már észlelhetjük a fejlődést mutató különböző irányokat. Az iskolai tanítás, a módszer kérdése (Nagy György János, Wályi K. András) mellett találunk az iskola ügyét általánosabb szempontból tárgyaló műveket (Kovács F. I.; Nothanker's freimüthige Betrachtungen; Kazinczy F.), iskolai rendtartásokat. Amint az érdeklődés és a fontosság érzete terjed, megjelennek a szülőktől s szülőknek írt pedagógiai művek (Szalai, Mészáros, Bay Patai, Putnik), melyekben nagy tér jut a nőnevelésnek. Sorra jelennek meg a nevelést magasabb nézőpontból tárgyaló iratok (Simai, Szentmiklósi, Perlaky, Bielek, Nemeskéri Kontor János, Beregszászi) és ezek általános elmélkedése mellett mindinkább megerősödik a nevelés nemzeti jelentőségének a fejtegetése is: a nevelés, nemzeti közművelődés, nemzeti nyelv közös ügyének komoly és rendszeres tárgyalása (Kovács mérnök, Rácz Sámuel, Wályi K. András, Kármán József). A meginduló folyóiratok szerkesztői tudatos és erélyes szolgálivá szegődnek a nevelés ügyének; még akiben a közművelődésnek talán nem is szabatos fogalma él, az sem téveszti szeme elől az iskolát: annál nagyobb figyelemmel gondolzza a nevelés ügyét az olyan emelkedett szellem, amilyen például a Hadi És Más Nevezetes Történeteket kormányozta.

Eszerint a pedagógiai irodalmat egészében nézve, megtaláljuk a széles kört, a magasabb nézőpontot, látjuk a nemzeti haladás gondolatában a nevelés határozott célját is. Ez azonban nem szünteti meg a részletekben az esetlegességet, a közönségesen értett gyakorlatiáságot. Még nem mondhatjuk, hogy a pedagógiai gondolkodás fejlődésében előttünk áll az a személyiség, kiben a nevelés eszméje illő magaslattól irányítja és vezeti a gyakorlatias nézeteket.

Irodalmunk megújulásának a történelem által elismert vezére

Bessenyei György. Sem nevelő nem volt, sem a nevelés nem volt működésének főirányítója, ha ugyanis a nevelést a szokott korlátok között értjük s nem terjesztjük ki mindazokra a törekvésekre, melyek létező viszonyok megváltoztatására, magasabb világfelfogáshoz való felemelésre vagy éppen világfelfogás megadására irányulnak. Amint így értjük a nevelést, akkor Bessenyeit mindjárt ezekhez a magasabbrendű nevelőkhöz kell sorolnunk, mert tanulmányozásra indítója és írói tevékenységének forrása az elmélkedés ösztöne volt. Ennek az ereje készítette arra, hogy eredményeit másokkal közölje, mert látta éppen hazájában az elmélyedés fogyatékoságát, korának szellemi állapota indította arra, hogy tehetségét s tudatosan megszerzett ismereteit ez állapot megváltoztatására használja fel. Az még nem pedagógus, kinek az iskolában végzett munka adja a kenyeret, az ilyen ettől még lehet egészen ellentéte is a nevelő fogalmának. Sokkal közelebb van ennek a megtetszéséhez az olyan író, kiből — mint Bessenyeiben is — a gondolkodás iránya abban az egyetemesebb keretben a neveléshez vezet.

Nem is filozófus Bessenyei abban az értelemben, hogy filozófus az, ki önállóan keresi és meg is találja a világ magyarázatát. Bessenyeinek önálló filozófiai rendszere nincsen. Azonban, itt megcsökkentjük a követelményt, a filozófust tágabb értelemben vesszük s ez Bessenyeire ráillik. Elég az, hogy a nyert indítások alapján meggondolta az életnek azokat a kérdéseit, melyek iránt lelkében kétely merül fel, saját élete folyását és a körülötte folyó életet vizsgáló szemmel nézte, mindenről véleményt is alkotott. Ezt tudva, ismét nyertünk egy alapot arra, hogy Bessenyeiben az elmélkedőt számba véve, gondolkodásának nevelési irányát keressük.

E keresés nem önkényes és nemcsak külsőségből ered. Imént jelzett megítélése ugyan már magában is indokolná a hozzáfordulást, irodalmi vezérként elért hatása remélhetővé tenné a keresés eredményét is. Ennél több értelme is van azonban ennek. Munkái sorából címével is külön válik az Anyai Oktatás. Ennek köszönheti, hogy a magyar pedagógiai irodalom történetében eddig is helyet kapott. (Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. 105 l.) Ott nem részesülhetett bővebb tárgyalásban, de annyit mégis megemlít róla Kiss Áron, hogy az Anyai Oktatás gondolatai egy filozóf lélek tükröi. Sőt rámutat arra is, hogy Bessenyei a Holmiban is sokszor érinti a nevelés ügyét, részint visszaemlékezve iskolai életére, részint eszméket hordva fel a nevelés körül

(Kiss Á. szavai, ugyanott). Ez a rövid utalás már sejteti, hogy az a határozottan nevelési műve nem kirívó különöség a többi között. Munkáiból kétségtelen, hogy az Anyai Oktatás teljesen megfelelt lelki irányának s így annak a bizonyága, hogy Bessenyei gondolkodása alapján pedagógiai értékű gondolkodás. Ennek bizonyítására törekedve, el kell oszlatni itt először is azt a tévedést, melylyel Széchy (Závodszy) Károly Bessenyei életrajzában (Pest, 1872. 77 l.) épen lelki irányát helyezi helytelen megvilágításba. Ugyanis Bessenyeiben némi kettősséget vesz észre Széchy; úgy látja, hogy mikor még vére pezsgett, vágya gerjedt, fantáziája ragadta, ábrándokat űzött: akkor a költészetet ápolta Bessenyei s mikor már vére lecsendesedett, ítélete higgadt, esze uralgott, tapasztalata beszélt: akkor tanított, akkor a bölcsészetet szolgálta. Ahogy a pszichologia tanít, veti utána Széchy. Csakhogy a lélektan tanításából más következik, még pedig az, hogy nem fejlődött volna ki Bessenyeiben a tanító, bölcselkedő irány, ha nem lett volna meg erre lelkében a határozott hajlandóság. De megvolt. A tanulmányok nagy hatással vannak fejlődésünkre, semmi kétség ebben; de abban sem, hogy nem folytatunk állandóan olyan tanulmányt, mely lelkünk irányának meg nem felel. Már pedig Bessenyei — munkái bizonyítják — igen sokat olvasott s mindig egy irányban. Sőt az irodalomtörténeti kritika könnyen kimutathatja, hogy utolsó műve (A természet világa vagy a józan okosság) ugyanazokat a gondolatokat foglalja magában, melyek igen nagy részét mintegy 30 évvel azelőtt már nem is egyszer előadta (Die Geschäfte der Einsamkeit s a Holmi). Ez arra mutat, hogy gondolkodása nemcsak a meghiggadás hivatalos idejében vált bölcselkedővé, hanem az volt kezdettől fogva.

Nincs miért egyéb bizonyítékot keresnünk, eléggé igazolja ezt a Bessenyei nevéhez fűződő két munka: Pope, Az Ember Próbájának a fordítása (1772), meg a Bessenyei György Társasága (1777).

Az Embernek Próbája természetesen nem számít eredeti műnek, mint fordításnak pedig nem lehet a tartalmából Bessenyei gondolkozásának rajzát adnunk. Azért mégis bizonyíték. Bizonyítja, hogy a fordító szükségét érezte egy s más kérdésben a világosságnak, kétségei eloszlatásának. Úgy látszik, az Isten felsőbbségében, a természet rendjében való határozott megnyugvás hatással volt reá s úgy kell lennie, hogy ezt a hatást akarta elősegíteni

szélesebb körben is, azért fordította le magyarra a megkedvelt elmélkedéseket. Pope műve elvezette Bessenyeit bizonyos nyugodt megállapodásra s az emberek és önmaga megítélésére határozott szempontot adott neki. Egészen a pedagógus hangja csendül meg a munka erkölcsi célzatú részeiben, melyekben az emberi lét erkölcsi feltételeit keresteti és magyaráztatja az íróval a pedagógiai eszme; ennek az élete látszik ott is, hol a nemesi születés, nagyság, a világ jó rendjében való megnyugvás, a mindenség, a közönséges jó és más efféle kerül szóba. Ezek megítélése egészen tiszta s a munka józan világfelfogás tükré. Azt a gondolatot ébreszti az olvasóban, hogy e mű tanulmányozása és lefordítása teljesen alkalmas előkészület egy pedagógus gondolatainak kifejtéséhez. Az önszeretet és közjó viszonyában az egyén és a közösség egybefüggését tüntetve fel, a nevelés egyéni és társadalmi felfogásának egyeztetését teszi könnyen lehetővé, s felidézi azt a gondolatot, hogy aki a természet rendjét vizsgálva, e könyv megállapodásaira jut, abban megvan a hajlandóság nemcsak a létező állapot bírálata, hanem annak megváltoztatására, az eszményihez való közeledésére is. Ez itt a szerzőre vonatkozik, de csaknem teljes mértékben a fordítóra is áll. Vajjon hogyan érthetnők meg Bessenyeinek Pope műve iránt feltűnő érdeklődését, ha ez nem saját lelke szükségének az érzésén alapulna? Mi magyarázná meg e munkával való ismételt foglalkozását, ha annak gondolatai az ő agyában rokonokra nem találtak volna? Az a tagadhatatlan állandó hatás, melyet Pope gondolkodása Bessenyeire tett, összevetve ennek minden írásából kitetsző irányával, egészen meggyőz arról, hogy Bessenyeit elmélkedő hajlama tette Popenak annyira barátjává. Így ez azt is jelenti, hogy a magyar író nem közönséges utánzó, hanem a rokon lélek tudatos követője.

E fordításnál többet bizonyít a Bessenyei György Társasága c. kis kötet némelyik darabja. Ezek nagyobbára költői művek, jobban mondva versek; abba a csoportba valók tehát, mely Széchy szerint a vér pezsgése, a vágyak gerjedése idején keletkezett. És itt mégis azt látjuk, hogy Bessenyei is, egész társasága is épen költőnek mondhatja magát legkisebb mértékben. Ez a költészet ugyanis hijával van a költői képzeletnek, a fennen szárnyalásnak, ebben a költészetben az elmélkedés ér legtöbbit. Már 1772-ben, az egyik darab keletkezése évében, mintegy egész bölcselkedésének végső eredményeként írja Bessenyei Barcsaynak:

Világunk lármáját mi haszna kergetjük,
Végét, sem kezdetét — látod — nem érthetjük.

Összes későbbi munkáiban is uralkodó gondolatát már itt kimondja :

. . . felleltem, hogy józan törvényünk,
Akármit gondoljunk, csak örök Istenünk.

Erre a megállapodásra „földünk bölcseinek forгатása, a természet szavának hosszas hallgatása“ után jutott el s e sorokban egész későbbi elmélkedésének, sokszor és bőven kifejtett gondolatainak lényegét adta elő.

Ha ez így van, ha sok idővel későbbben keletkezett műveiben sem jut tovább a kezdetben írottak megállapodásainál és főként, ha ezt már kezdetben világosan előre látta: mire való volt akkor a sok írás, a sok ismétlés? Ennek már kevésbé volna egyéni jelentősége. Az egyén lelki érdeke csupán addig kívánja az elmélyedést, amíg nem jut el valami megnyugtató eredményhez. Amint idáig eljutott, az azontúl történő fejtegetésben már a kifelé irányuló célzatot kell előbbrevalónak tartanunk, akkor már tudatosan vagy öntudatlanul az a pedagógiai gondolat a vezető, hogy ezzel a megszerzett megnyugvással, végeredménnyel hasznot tegyen az ember, ahhoz másokat is elvezessen. Ez a gondolat természetesen csak olyanban keletkezik, ki másokban, a tömegben a vezetés szükséges voltát s önmagában a vezetésre való indítást észrevette.

Egészen bizonyosnak látom, hogy Bessenyei lelki iránya alapjában nézve is az elmélkedés volt és nem csupán a korral járó meghíggadás tette elmélkedővé. Kétségtelen az is, hogy mivel a főgondolatoknak újabb meg újabb kifejtése neki nem tehette már nagyobbá megelégtülését, ennek a fejtegetésnek másokra kiható célja volt. Bessenyei György Társasága darabjai között van „Egy Professorhoz“ intézett levél s ebben az a kérdés: vajjon mi az igazibb vezér, melyik fejezi ki hívebben a természet törvényének igazságát: a szív-e vagy a lélek? A lélek nála egy az értelemmel s így itt az ész és szív sokat feszegetett kérdése áll előttünk. Mivel Bessenyei annyira nem bölcselelő, hogy problémákat önmagukért fejtegetessen, igen könnyen hajlik az olvasó arra, hogy e levéllel is a másokért való cselekvés, a világot gyújtás szándékát bizonyítsa. Ez a szándék teremti meg „A Filozófus“-t (1777), melynek ajánló sorai a mindkét ágon levő nemes magyar ifjúságot intik,

hogy ismerjük meg egymáshoz való hívségünket, gondolkozzunk nagy hazánknak terhéről és igyekezzünk valósággal nemesek lenni; tartalma meg gyarló alakjában is nyújt egy s más jó gondolatot ilyen irányban. Hunyady János élete és viselt dolgai (1778) tele van tanító elmélkedéssel, az ember gyengeségére, romlottságára való sokszoros vonatkozással, mintha Hunyady történetét csupán ezek kedvéért, a nevelő hatásért adná elő. A Holmi (1779) Jelen-tés nevű bevezetése szerint a magyarság előmenetelén dolgozik; másutt (V. rész) nem törődik vele, bármit mondjanak is róla, csak igazíthasson és másokat boldogíthasson munkái által. Látja ugyan, hogy a sok könyvnek nincsen megfelelő haszna, az emberek nem válnak ezek által jobbra, sem szenvedéseik nem csökkennek, de ő mégis ír, mert olyan mint a növény, melynek nőnie kell, akár meleg nap éri, akár híves eső. Pedagógiai célzatát fejezi ki a Holmi XX. részében: Bessenyeit a lelke arra ösztönzi, hogy írjon magyar polgártársainak a jó erkölcsökről, tisztogassa anyanyelvüket, mondjon nekik mély dolgokat; jutalma az lesz, hogy emberi szíveket terem, szaporítja a jót s kicsinyíti a rosszat. Szép dolog — írja — szép oktatással az emberi vadságot, tudatlanságot, kegyetlenséget fogyasztani és a szívekbe szelid, édes erkölcsöket ültetni. Még szebben s részletesebben nyilatkozik ez a törekvése „A természet világa vagy a józan okosság“ (1801; Régi Magyar Könyvtár Bp. 1898. 7.) előszavában, hol — akárcsak 25 év múlva Széchenyi — azt írja, hogy sírjában is boldog lenne, ha a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ letehetne. Geniuszához intézett „Világosítása“ (224 verssor) e műve feladatául azt tűzi ki, hogy az embert fedezze fel s erkölcséről ítéljen:

Te az embert vizsgáld s elmét, bölcseséget
Fontolj benne, hasznot, erőt, gyengeséget.
Változz természettedé tehát verseiddel,
S józan okossággá elmésségeiddel:
Hogy az ember, java miben áll, tudhassa,
Benned mint tükörben magát megláthassa.
Amely erkölcsökre szüntelen szükség van,
Azt beszéld . . .

Tanítsa e könyv az együgyűeket, fedezze fel előttük szép okoskodással, hogy mi a sorsuk, tanítsa őket tapasztalással; magyarázza meg nekik, hogy mit tarthatnak meg maguknak s mivel tartoznak a hazának, hol van a határ az ember és a polgár közt, mi

bennünk a természet s a szokás, hol van a tévelygések közt az igazság s hogy a mások iránt való emberség örökös tartozás és magának is nyereség.

*

Mindez természetesen csupán bevezetés ahhoz, hogy Besseneyeit a nevelői gondolkodás szempontjából tanulmányozzuk, amire e közlés ösztönözni akar és indokolása is annak, hogy Besseneyei törekvéseit pedagógiai célzatúnak mondjuk. A természetvilága c. munkájának idézett, új kiadása a bevezetésben Besseneyei gondolkodásáról azt a jellemzést adja, hogy szétfolyó s nincsen egységes középpontja. Pedig van középpontja, egyesítő, gondolkodásában egységet teremtő gondolata: a nevelés gondolata.

Ha ezt állítjuk Besseneyei eszmekörének közepébe, egészen világossá válik, hogy annyi mindenféle *holmiról* szólva mindig egyre gondol. Így nézve, a gondolatoknak két nagy csoportja válik külön. Egyik csoport a pedagógiai alapgondolatok, vagyis az általános, mintegy elméleti keret, melyben elhelyezkedik a gondolatok másik csoportja: a nevelés akkori gyakorlatára, jobb módjára vonatkozó egyes nézetek. Természetesen össze kellene ezeket sok műve különböző helyeiről állítanunk s megvizsgálnunk: milyen mértékű a szerves kapcsolat a két csoport tagjai között. E vizsgálat eredménye dönti el, hogy vajjon milyen hely illeti meg Besseneyeit a magyar pedagógiai gondolkodás történetében. Az elmondottak csupán annyit mutatnak, hogy ilyen vizsgálódásra van ok, mert a Besseneyei nevelő célzata egészen világos. Ennek részletes kifejtése és bizonyítása nemcsak az ő helyes megítéléséhez járúlna hozzá, de a magyar nevelés történetét is becses és érdekes adattal gazdagíthatná.

És igen sok ilyen adathoz jutnánk, ha az irodalom történetén ebből a szempontból néznénk végig.

Dávid Ferenc és kora.

Írta: Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

Volt a segesvári országgyűlésnek más végzése is, mely a hitfelekezetek békéltetését célozta. A mióta a politikai zavarok lefoglalták a fejedelem s tanácsosai figyelmét, a protestáns prédikátorok szakadatlan buzgalommal terjesztették kálvinista hitüket: a lutheránusokkal való összezördülések napirenden voltak, különösen a templom használata miatt volt sok egyenetlenkedés. E zavarokat elítélendő, végezte a gyűlés, hogy ahol csak egy templom és két felekezet van, istentiszteletüket naponként fölváltva végezzék. Továbbá: minthogy az urvacsora kérdésében a lutheránus és kálvinista papok közt kitört versengést az őfelsége által két év előtt elrendelt megyesi zsinat nem egyenlítette ki, 15 nappal azután, hogy őfelsége visszatért Fehérvárra, Enyedre hívassanak meg mindkét fél papjai, hol más kegyes férfiak s őfelsége egyik tanácsosa jelenlétében vitatkozás tartassék. A meghatározott zsinat Nagyenyedre április 9-én gyűlt össze. Elnök a fejedelem megbízásából Blandrata György volt.

Miért éppen Blandrata? Hiszen ő nem volt itt az előzményeknél; eddigi erdélyi szereplése sem volt ilyen irányú. Hát az igaz, hogy a magyar történelemben eddig csak mint diplomata szerepelt, de külföldi élete majdnem kizárólag reformátori működésével állott kapcsolatban. Miután Izabella királyné kíséretében elhagyta Erdélyt, öt évet töltött Genfben s Kálvinnal élt bizalmas barátságban. Látta Servetót máglyán kisenvedni, ismerte a libertinusok tanításait s titokban értesült az örökös rettegés miatt idő előtt elsorvadt Socinus Laelius elveiről. 1558-ban már oly biztosnak érezte pozícióját Genfben, hogy nyílt vitát mert állani Kálvinnal Krisztus személyéről. Bátorsága vesztét okozta, mert a városi hatóság gyanuba

fogta s börtönbe akarta juttatni. Csak nehezen tudott elmenekülni. Útját Lengyelország felé irányozta.* Lengyelországban ez időben kezdett elterjedni a szocinianus reformáció. E mozgalom élén Stancaró állott, ki legelőször Pinczow vidékét térítette át. Amikor Blandrata megérkezett, már folyt a küzdés Krisztus embersége vagy Isten voltaért. Ő azzal kezdett a vitához, hogy az 1560-ki zsinat elé írásba foglalt tételeket terjesztett, melyekben a trinitasnak genfi magyarázatát hibáztatta. A különben is forrongó kedélyek erre a váratlan és határozott nyilatkozatra még nagyobb zavarba jöttek és siettek értesíteni Kálvint. Kálvin sok levélben intette óvakodásra a lengyel urakat. Beavatkozása azonban egyelőre nem járt elég eredménnyel, mert az 1561-ben Pinczowban tartott zsinat nem tudja egyik félt sem elítélni. Újabb levelek s nyilatkozatok után a többségre jutott kálvinisták Krakkóban diadalmaskodtak; Blandrata Lismanininek birtokára vonúlt vissza. 1563 elején a pinczowi zsinat az előbb még legyőzöttnek szolgáltatott igazat s megengedte, hogy híveit saját fősége alatt külön egyházba tömörítse, maga pedig fölvegye a „kir. lengyelországi esperes“ címet. A kálvinista párt emiatt épen hatalmas támadásra készült ellene, midőn Blandrata fejedelmi meghívásra Erdélybe távozott s helyét Pauli Gergelynek adta át. Amikor tehát János Zsigmond az enyedi zsinat elnökévé nevezte ki, Blandrata e tisztét nemcsak mint fejedelmi megbizott, de mint olyan theologus is végezte, akinek múltjához önálló felekezet alakítása fűződött. Természetesenek találhatjuk ennél fogva azt a törekvését, mellyel a két veszekedő fél között saját elveinek ilyekezett érvényt szerezni. Ennek elérésében nagy segítségére volt diplomata jártassága.

Abban a fejedelmi íratban, mely Blandrata megbízásáról szólt, egyebek mellett az volt, hogy a közbékesség kedvéért kívánatos volna a vitatkozóknak megegyezniök, ha azonban ez nem fog sikerülni, szintén a közbékességért a lutheránusok is, meg a kálvinisták is válasszanak tetszésük szerint való püspököt, akinek azonban ezentúl engedelmességgel tartoznak. A megbízó levélnek e pontja kapóra jött Blandratának s mielőtt vitára bocsátotta volna az úrvacsorát illető kérdéseket, Alesiust elmozdítá superintendensi állásából. Ismerve Blandratának későbbi szereplését, ez eljárásban esetleg láthatunk tendenciát is, de attól a törvényszerűséget meg-

* Arról, hogy közben Erdélyben is megfordult, a haldokló Izabellán segíteni — előbb már volt szó.

tagadnunk lehetetlen. Hiszen mi egyébről volt itt szó, mint közös vagy pedig külön-külön püspökségről? Nos, nem magától értetődő, hogy *ezt* a kérdést mindaddig nem teheték vita tárgyává, amíg jogszerinti közös püspök van. Előbb mindenféle kötelék alól föl kellett szabadítani a vita objektumát, csak azután kerülhetett vitára a sor. A fennmaradt emlékek szerint a két fél közötti föltérés ez volt: vajjon az úrvacsorában Krisztus teste és vére valósággal avagy csak jelképileg van jelen? Ezt pedig eldönteni — noha a fejedelmi irat szerint „a hit cikkeit csak Isten vitágos ígéivel szabad bizonyítani, ígét ígével magyarázni, a szentírás szokott kifejezéseit használva, mert a mi azon kívül van, hamis vagy gyanús“ — semmiképen sem tudták. Mikor erről Blandrata megbizonyosodott, elrendelte a püspökök megválasztását. 1564 április 10-én Dávid Ferenc kálvinista, Hebler Mátyás lutheránus püspökké kiáltatott ki.

Ez intézkedéseket június 4-én a tordai országgyűlés a következő formában törvényesítette: „ezentúl mind a lutheránusok, mind a kálvinisták teljes vallásszabadságot élvezzenek, úgy azonban, hogy egyik felekezet papja se erőszakolhassa hitét egyházközönségére, ha az vele ellenkező értelmet vall s mindenik saját hitén levő papot tarthasson.“ A római katolikus és lutheránus hitvallás szabadon gyakorolhatása mellé ezzel ki volt mondva a kálvinista vallás szabadsága is. Végeztek a rendek ugyancsak a gyűlésen egyebet is, ami Erdélyben most először törvényesíté a protestáns felekezet szerint alakult két egyházat: „Jövőben mindkét félnek szabad legyen akár a kolozsvári, akár a szebeni vallást és hitfelfogást követni, de úgy, hogy ha valamely királyi vagy mezőváros a népet arra kényszeríteni akarná, azt ne tehesse, de bárminő vallást akar követni valamely királyi vagy mezőváros és falú, olyan vallású prédikátort tarthasson, az ellenkező vallásút pedig elmozdíthassa. Ez tartassék meg a szebeni eklézsiák kebelében is. Aki pedig a szebeni vagy kolozsvári eklézsia hitfelfogásához akar csatlakozni, vagy urvacsorát aszerint venni, a szebeni eklézsia superintendensi kerületében levő falúból urvacsora vétel végett mehessen át a kolozsvári hitvalláshoz tartozó falúba, ellent nem állván senki akadályozása, neheztelése, bántalmazó gúnyja, sőt nevetése is.“ E végzésben külön van említve a kolozsvári és szebeni egyház vallása, valamint a kolozsvári és szebeni hitvallás területe. A felosztás itt kétségtelenül nemzetiségi alapon történt s Dávid Ferenc általa újra az erdélyi ma-

gyarság egyik legelőkelőbb személyisége lett. A jövődő remények perspektívája ezuttal épp oly nagyszerű látványt nyújthatott törekvő lelkének, mint kezdő reformator korában. Most épen azon napok valamelyikén, hogy püspöki állását elfoglalta, érkezett meg Kálvin János halálának (megh. 1564. máj. 27.) híre. Mint minden alkalommal, úgy ezúttal is, a hátramaradott érdekeltek hozzáálltak az örökség számbavevéséhez. E munka közben Dávid Ferenc észrevétlenül Blandrata érdekeinek lett előmozdítója. S hogy terveik megvalósíthatásához meglegyen a kellő alkalom is, a végzet két hónap mulva elragadta az élők közül Ferdinándot. Az erdélyi kálvinista egyház a bekövetkezendő zavaros időkbén szilárdult meg s ekkor kezdett csirázni a Blandrata által elplántált szociniánizmus is.

Melius, a magyar kálvinizmusnak ez a határszéli őre, ki mindezen eseményeket jól láthatta, bizonyára nem szívesen vette, hogy bajtársa, hitrokona s közös ügyüknek Erdélyben ékesszavú képviselője: Blandrata révén lett püspökké. Tartva az eshető bajjoktól, nem minden utógondolat nélkül pártfogolta az ifjú Károlyi Pétert, ki épen most tér haza Wittenbergből, valamint a Sárospatakon tartózkodó Szikszói Fabritius Balázst a kolozsvári iskolához tanítókúl . . .

Az unitárius.

Az az antitrinitárizmus, melyből később a sociniánus, majd pedig az unitárius hitvallás fejlődött s melyet Kolozsváron már 1565-ben prédikáltak,¹ közvetve Servetoig nyúlik vissza. Legalább a kiindulási állapot nála kell keresnünk; maga Blandrata is tőle tanulta tételeit. Nem célunk ezuttal részletesen ismertetni Serveto dogmatikáját, azonban a következők helyes megértése végett legalább a főbb állításokat szükség megemlítenünk. Az 1553-ban

¹ *Bazilius* István írta 1568-ban. „Egy néhány kérdések a keresztyeni igaz hitről stb.“ c. könyve dedicatiójának iii lapján: „Irasimnak (t. i. e. könyvének) nyomtatására ez ok is indított, hogy sok káromlásokat és szidalmakat hallottam az igaz tudomány ellen, melyet sok bölcs lelkipásztorokkal egyetemben Istennek ajándékából itt Kolozsvárott három esztendőől fogva hirdetek. Azoknak patvarok ellen akartam távol embereknél megmenteni tudományomat.“

A Gyulafehérváron tartott második hitvitának Heltai által kinyomtatott jegyzőkönyve V₃² lapjain Békés Gáspár mondta Blandratának: „D. Doctor, Tu per Deum sanctum a tribus annis semper ita dixisti et docuisti. Testis est Serenissimus Princeps et tota eius aula.“

megjelent Christianismi Restitutio ép olyan rendszerű munkája, mint Kálvinnak saját Institutiója. A C. Restitutio anonym jelent meg, Melanchton valaki mást is gyanúsított a szerzőséggel, azonban Kálvin — régebbi levelezései alapján — ráismert Michael Servetus Villanovanus igazi személyére. Ez a könyv rendszeres foglalatja annak a közvetítő iránynak, mely a genfi libertinusokat s a kávinistákat egyesíteni törekedett. Három főrésze oszlott. Az első rész a logosról; a második a Fiu istenségéről; a harmadik pedig a keresztségről szólott. Az első kettő tisztán elméleti speculatio Aquinoi Tamás dialektikája szerint, átszöve platonai és pythagoreus reminiscenciákkal. A logosról azt vallja, hogy az ideális racio, vagyis a mindent teremtő és megtartó isteni szellem, röviden; minden dolog lényege. Istent ő tulajdonképen nem atyának vallja, rávonatkoztatva óvatosan kerül minden alkalmat, hol e szóval kellene élnie: persona. Ez az isteni lényeg a Krisztusban öltött formát, a Krisztusban jelent meg s mi csak a Krisztusi megnyilatkozás útján szerezhetünk róla tudomást. Az olvasó itt nehogy a zsidó Jézusra gondoljon, Serveto egyelőre egészen figyelmen kívül hagyja őt. Akiről itt szó van, az a Krisztus a világteremtésekor létesült, ezért mondja a biblia, hogy Krisztus minden létező, tehát megjelenési formával bíró dolognak kezdete és vége. Ez elvont okoskodás megértetésére Serveto kitünő példát használ. Azt mondja, hogy az itt tárgyalt Krisztus az a világosság, mely a természetet élteti, táplálja. Minden, ami létezik, a világosság következtében létezik. Azonban ez a minden, tehát a világosság is, meg a természet is: az istenség maga; különbség csak annyi, hogy ez utóbbiak az istenségnek Krisztus által formát nyert valóságai. Krisztusban két tényező egyesült: az erő és az anyag. Az a kérdés már most, hogy az isteni lényeg, mely Krisztussal s Krisztus útján az emberekkel közöltetett, ezt a közlődést miképen végzi? Serveto itt a szentlélek közvetítő szerepét kapcsolja rendszerébe. A protestáns szentháromsági tanok helyébe eképen állítja a saját felfogása szerint való trinitást. Azonban a Christianismi Restitutio ennyivel nem végződik be. A harmadik és utolsó rész a keresztségről szólott. Az erről való magyarázatban abból a római katolikus tételből indult ki, hogy csak annak a vétke lehet saját magára elkárhózható, aki tudatosan vétkezik. Ez a tudatosság a keresztség fölvételevel kezdődik. A szokás azt tartja, hogy a keresztelést csecsemőkön kell elvégezni. Ez nem helyes, mert a gyermeknek nincs meg

ez aktushoz szükséges előkészülete. Prédikációk hallgatása, a szentlélek ténykedése, a bűnbánat s a konfirmációs oktatás kell, hogy megelőzzék a keresztséget, melynek ideje a 30-ik életév körül érkezik el.

Ezek a fontosabb állítások. Ami első tekintetre a kálvinizmus ellentétjéül látszik, valóban a következő. Serveto azt hiszi, hogy a teremtéskor az isteni őserő legelsőbben is az anyagot projiciálta önmagából, az anyagnak ezt az ősi formáját Krisztusnak nevezi s azt állítja, hogy ez az anyag a szétválaszthatatlanul benne levő erő által annyi apró teremtményre osztatott, amennyi valósággal létezett, létezik és létezni fog. Minden ilyen teremtmény Krisztus által, vagyis az őanyagból nyerte létezését. Ennélfogva minden, ami van, Krisztus által Istentől van. Igen természetes tehát, hogy nekünk, öntudatos embereknek, nem a másodlagos őanyagot, Krisztust, hanem mindennek az ősokát, Istent, kell imádnunk. Ezzel az első teremtéssel kapcsolatban Krisztusnak bárminő érdeméről is szó sem lehet. Hanem igenis a második teremtéskor. És itt kerül Serveto rendszerébe a történeti Jézus.

(Folytatjuk.)

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Paedagogiai dolgozatok. Írta dr. Schneller István. III. kötet. Budapest, 1910. A *pedagógiai dolgozatok* első kötete Schneller pedagógiai gondolkodásának és nevelői munkásságának elvi alapjait veti meg. A második kötet széles történelmi és összehasonlító alapon a gyakorlati tanárképzés kérdésével foglalkozik. A harmadik kötet az egyetemnek történelmi alapon nyugvó s állami törvények által is biztosított szellemét magyarázza s hevesen kikel az oktatásügyi kormányzat amaz iránya ellen, mely e szellemet napról-napra mindinkább veszélyezteti.

Pedagógiai gondolkodása a *személyiség* elvén nyugszik. Ez az ő nevelési eszményének középponti és szervező gondolata. A német pedagógiai irodalomban *Linde* az, aki a nevelést a személyiség elvére alapítja. Jól esik azonban megállapítanunk, hogy *Linde* híres könyve (*Persönlichkeit s pädagogik*), melyben hevesen kikel a *Herbart* és iskolája formális fokozatai elmélete ellen, 1896-ban jelent meg; *Schneller* pedig már a 80-as évek óta hirdeti elméletét s „nem mint utánczó“ nevezi neveléstani elveit „a személyiség pedagógikájának“.

Az egyéniség és személyiség két különböző fogalom. Sokszor összezavarják, pedig különtartásuk igen fontos. „Az egyéniség egy sajátos lelki életnek minden mástól megkülönböztethető alanya és forrása“, mely csak formailag jelzi „az oszthatatlan egy élő sajátos lényt“, de tartalmáról nem szól. Az egyéniségből a nevelés fejleszti ki a személyiséget. A nevelői hatások eredménye az én tudata. Az egyénit a szerves egész a maga fennmaradása és fejlesztése érdekében teremti a kölcsönös hatások felhasználásával. Ezért minden egyes abszolút értékű, isteni célgondolat, vagy, amint a keresztény felfogás kifejezi, isten gyermeke. De feltétlen értékűvé csak úgy lesz, ha a történelem kulturális kincsét önmagába felveszi, sajátjává teszi s az egész érdekében egyéni sajátossága szerint megérti, értékeli és értéke-

síti. Az ilyen egyén az ethizált egyéniség, vagy *személyiség*. Ez a nevelés legfőbb és legegységesebb célja. Látjuk a személyiség e magyarázatából, hogy Schneller nem azt érti azon, amit Linde. Linde a Herbart didaktikájával, a képzetek boncoló előkészítésével és előírt föltalalási módjával szemben azt az erőt, azt az igazi nevelő hatást hangsúlyozza, ami a nevelő személyiségéből közvetlenül árad a tanulóra, lelke mélyéből és gazdagságából, a pillanat, az ihletés sugalására. Lindenél a hangsúly a nevelőre esik, Schnellernél a növendékre, de mégis azzal a lényeges kiegészítéssel, hogy Schneller nevelési rendszerének szelleme ezt a nevelő, sugaló személyiséget szükségképpen feltételezi.

Ám amíg az egyéniség erre a fokra feljut, sok fejlődési fázison kell áthaladnia. Az iskolák, melyek a nevelés célját munkálják, különbözők s e különbségeket a család, a község, a társadalmi osztályok és a nemzet határozzák meg. Igazán művelt ember csak az, aki fejlődésében ismeri a múltat és jelent, a nemzete egyéniségéből folyó sajátos feladatot s ennél fogva képes vezetőleg hatni nemzetére. Ezt a kulturális kincset a történelem adja át s ezért az egyetemes történelem áll a középiskola középpontjában. Ez a tengelye s a többi tantárgy csak ezt szolgálja, csak ehhez alkalmazkodik. Akik azt mondanák erre az eredményre, hogy utopia, azoknak azt feleli, hogy a gondolat nem új, sőt az iskolát is szervezi. Eszerint három elemi iskola végzése után a középiskola így tagolódna: előkészítő iskola két évfolyammal, progimnázium 3 és gimnázium 3 évfolyammal (göröggel vagy franciával). Mindhárom fokon a történelem a főtárgy heti 4—4 órán. Az átmenetet a középiskoláról az egyetemre a *liceum* adná két évfolyammal, melynek célja nem a sok tudás, hanem az érdeklődés, a tudásszomj felkeltése, a tudományos munkásságba való bevezetés a tanuló sajátos hajlamai és képességei szerint.

Ezután következik a tudomány-egyetem a maga teljes autonómikus függetlenségével, a teljes szabadság levegőjében, semmi rendelettel, előírással nem zavart tudományos munkájával és tanulmányozásával.

Mert Schneller a mai magyar egyetemmel nincs kibékülve. A nagy Eötvös, a magyar Humboldt, gyönyörűen koncipiálta meg az egyetemi tanszabadság eszméjét, de azóta visszafejlődött az egyetem valami öreg gimnázium-félévé. Neki eszménye a német egyetem a maga igazi független tudós munkájával, nem a francia, amely inkább szakiskola. A német inkább a tudomány érdekeit szolgálja, a francia

inkább a gyakorlati életre készít elő: jó orvosokat, ügyvédeket, bírákat, tanárokat nevel.

A magyar egyetem sem egyik, sem másik. Nem tudományegyetem, mert nem műveli a tudományt kizárólag magáért a tudományért. És nem művelheti, mert a tanárokat a szabad és zavartalan tanulmányozásban a sok vizsgálat, a gyakorlati élet érdekében előírt kollokviumok és kollégiumok gátolják és akadályozzák. Szakiskola sem, mert a gyakorlati életre nem készít úgy elő, mint méltán várni lehetne. Kétféle célt akarván munkálni, egyiknek sem tud teljesen megfelelni. Folytonos rendeletekkel szorítják meg a tanár és tanuló önmunkásságát, folyton beleavatkoznak az egyetem autonomikus életébe s így megfosztván a szellemi és erkölcsi szabadság friss és életető levegőjétől, sorvasztják és élettelenítik azt a tudományos intézményt, amely Németországnak az egész világon első helyet biztosít.

Egy ideális gondolkodású tudós, aki erősen hisz az eszményekben, akinek szívéet tüzes nemzeti érzés dobogtatja, aki nagyra, a legnagyobbra értékeli az ember erkölcsi mivoltát. Ezért meleg, erőtől lüktető, magával ragadó minden írása. Elmemozdító, gondolkodásra serkentő könyv, melynek minden sora impulzív erővel hat az olvasóra. El tudjuk képzelni, hogy az ilyen személyiség tud hatással lenni a tanulóra, tud nevelni. Nem törődik azzal, hogy a mai utilitarius irányú emberek ideologusként megmosolyogják, mert a tudományt öncélúnak látja és hirdeti. Olyan valódi tudós típusa ő, akinek lelki szükséglete és gyönyörűsége a tudományos problémákkal való foglalkozás, aki a nemzet gyarapodását és előhaladását leginkább biztosítva látja abban az improduktívnak mondott befektetésben, melyet a nemzet kulturális intézmények fenntartására és fejlesztésére fordít.

Napjaink pedagógiai áramlatai és sokszor zavaros hullámmása között nem tudjuk eléggé uelegen ajánlani e dolgozatok tanulmányozását, melyeknek gazdag tartalma, bármilyen álláspontról vizsgáljuk, megfigyelésre és megszívélésre méltó. A tényeket sajátos személyiségén átszűrve értékeli s tisztán áll előttünk a hívő tudósnek hosszú tanulmányokon és elmélkedéseken át kitisztított világnézete.

Dr. Gál Kelemen.

Dr. Imre Sándor: A nevelés sorsa és a szociálizmus. Budapest, 1909. Ára 3 kor. Habár terünkhöz mérten röviden, de mégis ismertetnünk kell ezt a könyvet, amelynek szerzője irodalmunkban először vállalkozott arra, hogy annak a hatalmas társadalmi áramlatnak, melyet *szociálizmus* néven ismerünk, nevelési gondolatait

összegyűjtse, eddig kiforrott eredményeit összegezze s bíráló szemmel mérlegelje, mi válhatik azokból az általános nevelésnek is megtartandó elveivé, mi üdvöst, mi jót várhatunk ez iránytól a *nemzeti* nevelés érdekében.

Abból a kétségtelen tényből indul ki, hogy a mai iskolával mindenki elégedetlen. S keresvén ez elégedetlenség okát, úgy találja, hogy ennek nem egyedül az iskola — bár beismeri, hogy „a nevelés-tudomány követelményei a mai középiskolában nem érvényesülnek“ (51. l.) — hanem a nevelésnek ellenőrizhetetlen tényezői: a szülői ház és a társadalom is az oka. „A családnak és iskolának mai munkája nem folytonos építés, — hanem ha egymást nem zavarják is — szüntelen hadakozás és minden erejük a harmadik nevelő (t. i. az egész környezet, tanulók közössége, szóval a társas élet összes ható tényezői) hatásának ellensúlyozásában merül ki“. (30. l.).

Mi volna tehát a feltétele annak, hogy a köznevelés tudatosan, tervszerűen, tehát a nevelés elméletének megfelelően folyhasson minden külső, zavaró, akadályozó, ellensúlyozó befolyás nélkül? Az, hogy *az egész társadalom gondolkodásának nevelői gondolkodássá kell nemesbűlnie*. Vagy más szavakkal: a nevelésből a társadalom minden egyes tagjának ki kell vennie részét.

Ma a társadalomban különösen két tényező érdemel a nevelés részéről beható figyelmet: a római egyház és a szociális demokrata párt. Vannak-e a szociáлизmusnak olyan nevelési elvei és gondolatai, melyek az általános nevelés vezető elveiként elfogadhatók? Széles történelmi és irodalmi alapon induló elmélyedő és élesszemű vizsgálás után úgy találja, hogy a szociáлизmus nevelési programja e három pontba foglalható össze: *általános és egységes népnevelés; az egyéniség teljes, összehangzó kimívelése; s e művelés eszköze a munka*.

Nem új program s nem is nagyon gazdag. Megtaláljuk ezeket már Pestalozzi nevelői gondolkodásában. De mégis van valami új bennök: a motiválásuk. Mert a mai nevelés bírálatánál s átalakítására vonatkozó óhajtásaik kifejtésénél, a nevelés céljának kijelölésénél alapul a történelmi materiáлизmus elveit fogadják el, a nevelés feladatát a közjó szempontja alá helyezik s kizárólag gazdasági viszonyokra és célokra tekintenek.

S ha most azt a kérdést vetjük fel, vajjon ez a szociálista nevelői gondolkodás tarthat-e arra igényt, hogy valaha általánossá váljék, erre a kérdésre nemmel felel. A szociális nevelői gondolkodás nem lehet általánossá, mert az egyént eszközzé teszi, mert a társa-

dalom egyetlen rétegében sem számíthat teljes elterjedésre, mai ostromló szerepét sohasem cserélheti fel a beatus possidens helyzetével. S aztán a szociálizmus történetében az első nagy nekilendülés után mintha már bizonyos stagnálást vehetnénk észre. De ha egységet nem is teremthet a nevelésben, annak jövőjére mégis befolyással lehet. Mi lesz tehát a nevelés sorsa e különböző áramlatok közepette? Ez a nagy kérdés csendül ki a könyv záró fejezetéből.

Oly erő után kell kutatnunk, amely mindez ellenségesen küzdő gondolatokat és áramlatokat egy hatalmas, erős, a többieket lebíró és egyesítő egységbe foglalja s ezt az erőt a *nemzeti eszmében* találja meg, melyben a küzdő felek (a szociálizmus és római egyház) találkozhatnak, habár a szociálizmus kezdetben eltávolodott is ez eszmétől.

Ebben a gondolatban csúcsosodik ki a finoman elemző, észszerűen fejtegető erővel és nagy tájékozottsággal megírt könyv eredménye, amely gondolattal mi is fenntartás nélkül azonosítjuk magunkat.

Dr. Gál Kelemen.

A Servét-pőr. Őszintén szólva, nem szívesen foglalkozunk a Servét-pörrel. A gyógyuló félben levő sebet jobb magára hagyni, mint folytonosan piszkálni. Amióta a Kálvin utódai a champeli halmon a „kiengesztelés emlékoszlopát“ föllállították: azóta lezárva hittük a Servét-pőr aktáit. Azoknak bolygatása úgy sem hoz semmi jót reánk. Sőt kiélezi az ellentéteket s választó vonallá lesz azok között, akiket pedig a jelen nagy kérdései s a jövő feladatai egyaránt az együttműködésre útnak. Ha tehát semmi újat nem mondhatunk, ami eddigi látásunkat tisztábbá és világosabbá tehetné, akkor mire való a régi ismerős adatokat újra meg újra ismételtetni s azokat egyoldalúan alkalmazni?

Mégis akadnak Kálvinnak hívatlan lovagjai, akik a gyanúnak még árnyékát is el akarnák törölni a reformátor jelleméről. Túlbugzóságukban pedig annyira mennek, hogy önmagukkal is ellentétbe jönnek s az üldözött és halálba kergetett Servétre minden rosztat ráfognak s úgy tüntetik fel, mint aki kereste halálát és szándékosan hurcoltatta magát a máglyára.

Ilyen háládatlan szerepre vállalkozott újabban *Gyenge János* ref. lelkész,¹ aki amint előszavában kijelenti „az igazságot és a *nagy reformátor emlékét*“ kívánja szolgálni művében. Az utóbbi célnak meg is felelt; de az elsőért nem igen törte magát. Francia, angol, német

¹ Gyenge János: „Servét Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz“. Budapest, 1909.

és magyar műveket jelöl meg, mint amelyeket forrásul használt. De magyarból az egyetlen Révész Imrét használta, akinek tárgyilagosságához sok szó fér. Aki az igazságot szolgálja, az a másik felet is meghallgatja. Így megtekinthette volna Szász Károlynak a Budapesti Szemlében megjelent idevonatkozó dolgozatát. A *Simén Domokos*-féle Tollin fordításhoz is igen érdekes és találó megjegyzések vannak fűzve. *Kanyaró Ferenc*nek „Az Unitáriusok Magyarországon“ c. művében is sok megszívlelni való dolog van a Servét-pörre vonatkozólag. Szóval, amennyire lelkiismeretesnek látszik a külföldi források elősorolásában, olyan kevés súlyt helyez a vonatkozó magyar művekre.

Ha egy ref. lelkész Kálvin pártjára áll, ha vallásának alapítóját minden vád és gyanú alól tisztázní akarja: ezen nem ütközünk meg. Hisz ez szinte kötelessége is. De ha már ezt a kötelességét úgy teljesíti, hogy ezzel sérti a mások kegyeletét, ellentétbe jön az igazsággal, a történelemmel, az élet és a lélek örök törvényeivel: azt már szó nélkül nem hagyhatjuk.

Gyenge János, hogy a Kálvin nagyságát annál inkább kidomboríthassa, Servétet úgy tünteti fel, mint aki ielfogásában ingatag. (4. l.) Hogy lehet ilyet állítani arról az emberről, akit sem a „nagy tudományú és hatalmas logikájú“ Kálvin, sem egy penészes börtön kinjai és szenvedései, sem egy rettenetes halál borzalmái nem tudnak az igazságtól eltántorítani. „Gyávának“ is nevezi Gyenge János Servétet. (6. l.) Azt az embert, aki élhetett volna boldogan és elégedetten, de lemond a jóllét és kényelem által nyujtott minden előnyről s lesz bújdosó csak azért, hogy a szabadságnak és igazságnak szolgálókat tehessen. Azt az embert, aki a „nagy tudományú és éles logikájú“ Kálvinnak is azt írta: Szívesen elmennék én Genfbe is az ön meggyőzésére“. (32. l.). Gyenge szerint Servét az „anarchiát“ szolgálta. Hát nem volt-e a Jézustól elkezdve minden reformátor anarchista a hatalom szemében? Maga Kálvin is nem érezte e vádnak súlyát? A francia király ötét és híveit nem anarchistáknak tekintette? De mi már ma nem gondolkozunk a XVI. század fejével s nem nézzük annak a szemüvegén a tényeket és eredményeket. Mit szóljunk Gyenge János azon állítására, hogy Servét dicsvágyó és „nagyzási hóbortban“ szenvedő ember volt. Dicsvágyó és nagyzó az az ember, aki egy olyan művet, amelyre egy élet munkáját szentelte, halála évében s akkor is névtelenül ad ki? Nagyzó az az ember, aki egy olyan messzekiható fölfedezést teszen, mint a vérkeringés, s azt felfedezése után csak 19 évvel véletlenül hozza nyilvánosságra?

Bizony sokkal jobban szolgálhatta volna Gyenge János az igazságot, ha mielőtt hamis következtetéseit papirra teszi, megszívleli Tollinnek eme szavait: „Csak azt szeretném, ha kortársaink előtt tisztán állana, hogy mi igazságtalanságot követnénk el a genfi vértanúval szemben, ha az ő jellemrajzát biróinak iratai és színezete után akarnók vázolni. Nem az a torzkép Servét, amivé őt s Kálvin önmentegése tenni akarta.”¹

Servét az igazságos közvélemény előtt úgy áll, mint „határtalanul önzetlen, békeszerető, tanult es tanulékony; a csendes tanuló szobát feltétlenül többre becsülve a zajos piacnál, a szélsőségektől és e szóvitától idegen, kifejezéseiben folytonosan változó, a dolog iránt szilárd; a szerencsében bátor, s szerencsétlenségben Istenben bizó, szilárd és gyermekiesen kegyes.”²

Végül Gyenge János ilyen következtetésre jut: „Nem, korántsem Kálvin volt az, aki üldözte és halálba kergette Servétet, hanem üldözte és halálba kergette őt a saját maga veszekedő és erőszakoskodó természeté.” (87. l.) Mintha csak ennek a kijelentésnek az igazolására íródott volna az egész mű! Pedig lehet-e helyes logikával ide jutni az alábbi, Gyenge által is elismert és megerősített tények után: Kálvin már 1546-ban ezt írja Servétről Farelnek: Ha ide jő, nem bocsátom el élve többé, ha tekintélyemnek van itt valami hatalma. Kálvin a Servét magánternészetű leveleit kiszolgáltatja az inkvizícióhoz való juttatás céljából. (20. l.) Kálvin elfogatja Genfben Servétet. (33. l.) Kálvin a saját írnokát, De la Fontaine Miklóst állította elő a Servét vádlójául, kinek vádiratát is maga Kálvin készítte el. (34. l.) Amikor De la Fontaine szobadlára helyezését kéri, Kálvin Antalt a reformátor testvérét adja maga mellett kezesnek. (42. l.) A per folyamán maga Kálvin is megjelenik a bíróság előtt a Servét vádolására. (44. l.) Kálvin már az ítélet meghozatala előtt napokkal tudta, hogy halálos büntetés vár Servétre. (80. l.) Servét bocsánatot kér Kálvintól. (81. l.) Ezek történelmi tények, amelyek azt bizonyítják, hogy Servétnek nem kellett nagyon keresnie a vértanúság dicsőségét.

A Kálvin emlékét nem bántjuk. De a Servét jellemének az eltorzítása ellen az igazság és a vallási szabadelvűség nevében a leghatározottabban tiltakozunk.

Via.

¹ Servét M. jellemrajza. Irta Tollin Henrik, ford. Simén Domokos. Kolozsvár, 1878. 7. l.

² U. o. 34. l.

Magyar Figyelő címen Gróf Tisza István és Herczeg Ferenc szerkesztésében folyóirat indult meg, amely „a magyar értelmiséghez“ szól, mely a nemzet vezetésére van hivatva. A sokfélekép széttagolt osztályokat erős és egységes nemzeti társadalomban akarja egyesíteni; meg akarja keresni és jelölni nemzeti kulturánk tisztult magaslatait, melyeken minden magyar ember összetalálkozhatnak. Meg akarja alapul őrizni a nemzeti tradiciókat, de beleillesztve a megváltozott idők keretébe, hogy reménykedve tekinthessünk a nemzet jövőjébe. Ez a program tudatos harcot jelent a rombolás hóbortjával, a jelszavak fanatikusaival, a közönyösök fásultságával és a félmivelttség hívalkodó hányavetiségével szemben.

A Magyar Figyelő minden hó 1-én és 16-án jelenik meg Singer és Wolfner kiadásában. Egyes szám ára 1 K, előfizetési díj negyedévre 6 korona.

Dr. Imre Sándor: Széchenyi és a nemzetnevelés. Az erdélyi tanító-egyesületek szövetsége III. közgyűlésén Nagyszebenben, 1910 okt. 29-én tartott előadás. Kolozsvár, 1910.

Dr. Kiss Ernő: Shakespeare és Vörösmarty. Különlenyomat a „Magyar Shakespeare-tár“ IV. kötetének I. füzetéből. Budapest, 1911.

Hammurabi törvényei. Az Erdélyi Múzeum-egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának kiadványában megjelentek Hammurabi törvényei. Jövő füzetünkben érdemlegesen ismertetni fogjuk.

Molnár Sándor

(1839—1911.)

Erős, magas termet s fegyelmezett jogászi elme. A védelem biztonsága már megjelenése.

A múlt száz hatvanas éveiben tűnik fel, mint reményteljes ifjú ember, először gyönyörű énekével műkedvelő társaságban a színpadon, a megindult lelkes nemzeti mozgalmakban ; azután jogi készségével, mely egyesek s egyesületek mellett szorosabb összeköttetésbe hozza saját egyházával, melynek ügyeit mint jog-ügyész évtizedeken át kezeli.

Működésének az egyházra és közművelődésre messze kiható ténye a csaknem milliót tevő Berde-vagyon körül támadt országos hírű, évekig folyt pernek a megnyerése.

Bölcs a tanácsban, méltányos az igazságszolgáltatásban nagyobb és kisebb dolgokban egyaránt ; meleg szívvvel érdeklődő az egyház és annak felsőbb és alsóbb nevelő intézetei iránt.

Neve azokéhoz fűződik, kik az utóbbi évtizedek alatt az egyház történetében részesek, s elismeréssel koszorúzva őrzi a kegyelet.

Péterfi Dénes.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyarország közoktatásügye 1909-ben. Ha az ország közoktatásügye nem is halad olyan nagy méretekben, amint azt a folyton növekvő kulturális igények követelnék, de a fokozatos fejlődés évről-évre tapasztalható. Hatalmas kötetben számol be a m. kir. kormány az 1909. évi kulturállapotokról is, amelyben a kath. és nem kath. egyházi ügyek, az alsó, közép- és felsőisk. oktatás, múzeumok, tudomány, irodalom és művészetek megfelelő statisztikai táblázatok kíséretében kimerítően vannak ismertetve. Mi az alábbi, minket is közelebbről érdeklő adatokat vesszük át belőle: Az 1909. évben kongrua címen 2,552.022 korona 58 fillér adatott ki a különböző egyházaknak. Ez összegből 106 unitárius lelkész kapott összesen 117.196 korona 37 fillért. Ezenkívül egyházunk részére az 1848: XX. t. c. 3. §-ának végrehajtásaképpen 120.000 kor. államsegély is 1909-ben adatott ki és állandósított. Nem kevésbé gazdag segélyezésben részesültek a felekezeti középiskolák is. Van olyan középiskola, ahol az államsegély maximuma 52.000 korona. A középiskolai tanulóknak 08%-a esik az unitáriusokra. Míg az érett ifjaknak 09%-a volt unitárius. Az érettségi vizsga sikerét tekintve az unitáriusoknak 37·5%-a tette le jeles vagy jó eredménnyel. Egyházi ténykedések közül keresztségben az unitárius szülötteknek 84·6% részesült. A többi egyházaknál kedvezőbb az arány. Ennek okát a jelentés abban látja, hogy az unitáriusok szétszórta lakván, más egyházak lelkészét vették igénybe. Az unitárius házasságok egyházilag is mind megáldattak, míg a halottaknak csak 89%-a részesült illető lelkésze által egyházi temetésben. Áttérés folytán az unitáriusok 71 hivat veszítettek. Volt 36 unitárius jellegű népiskola. Iskolába járt 7315 mindennapi és 2055 ismétlő unitárius tanköteles. A polg. fiú- és leányiskolákban összesen 250 növendékünk volt. Míg képezdei növendék csak 25 volt unitárius. A középiskolákat 535 unitárius tanuló látogatta, míg a felső tanintézetekben 114-en voltak, ami éppen 1%-ot tesz ki. *Via.*

Az antimodernista eskü szövege. Ennek az eskünek hiteles szövegét tudomásunk szerint még nem tették közzé, Mi az *Evangelikus*

Lap után közöljük, amely viszont a *Neue Freie Presse*-ből vette át. Ez eskü letételét minden tanártól, teológustól és paptól megkövetelik. Az eskü szövege ez:

»Én N. N. tántoríthatatlanul vallom mindazon igazságokat, amelyeket az egyház csalhatatlan tanítóhivatala meghatározott, felállított és megmagyarázott, főleg pedig a tanoknak amaz alaptételeit, amelyek egyenesen a jelenkor tévelygései ellen irányulnak.

Mindenekelőtt vallom, hogy Isten, minden dolgoknak kezdete és vége megismerhető és így biztos módon az ész természetes világossága, a megteremtett dolgok, tehát a teremtés látható művei által, mint ok a hatásból kimutatható.

Másodsorban megengedem és elfogadom a kinyilatkoztatás külső bizonyítékait, vagyis az isteni tényeket, köztük először is a csodákat és jóslatokat, mint a keresztény vallás isteni eredetének biztos jeleit. Ugyanazon bizonyítékokat úgy tekintem, mint amelyek az összes korok és összes emberek intelligenciájának s így a jelen kornak is kiválóan megfelelnek.

Harmadszor: Erősen hiszem, hogy az egyházat, a kinyilatkoztatott ige megőrzőjét és tanítóját, az igazi és történeti Krisztus még életében a legközvetlenebb módon személyesen alapította és hiszem, hogy ez az egyház Péterre, az apostoli hierarchia fejére és utódaira az idők végéiglen van felépítve.

Negyedszer: Őszintén fogadom el a hitnek tanítását, amint azt az apostolok és az igazhitű atyák reánk hagyták, elfogadom azt velük egyező értelemben és egyező magyarázatban. Ezért feltétlenül elvetem a dogmák evolúciójának eretnek feltevését, amely szerint ezen dogmák értelme változnék, hogy más értelmet nyerhetnének, amely eltérő attól, amelyet először az egyház nekik tulajdonított. Egyidejűleg elvetem ama tévelygést, amely abból áll, hogy az isteni hitkincs helyébe, mely Krisztus menyasszonyára és az ő éber őrére bízott, bölcsészeti fikciói vagy az emberi lelkiismeret alkotását helyezik, amely hova-tovább az emberek munkálkodása folytán kiképződve, a jövőben korlátlan fejlődésnek volna kitéve.

Ötödször: Teljes biztossággal azt tartom és őszintén vallom, hogy a hit nem holmi vak vallásos érzés, amely az emberi lelkiismeret sötét mélyeiből tör elő s amelyet a szív nyomása és az akarat ösztönzése erkölcsileg irányít, hanem hogy az értelemnek valódi hozzájárulása az igazsághoz, amely a nyert kitanítás által (ex auditu) szerzettetett; egy olyan hozzájárulás, amely által mi az isteni tekintély folytán, amelynek valódisága feltétlen, mindent igaznak tartunk, amit Isten, ami teremtőnk és mesterünk személyesen mondott, tanúsított és kinyilatkoztatott.

Alávetem még magamat teljes és önkéntes meghódolással és egész lélekkel való helyesléssel mindazon elvárhatóságoknak, kijelentéseknek és rendszabályoknak, amelyek a »Pascendi« encyklikában és »Lamentabili« decretumban foglaltatnak, különösen pedig azoknak, amelyek a dogmáknak u. n. történetére vonatkoznak.

Egyszersmind elvetem azoknak tévelygését, akik azt állítják, hogy az egyháztól hirdetett hit a történelemmel ellentétben van és hogy a katolikus dogmák, amint azokat ma értjük, a keresztény vallás hiteles eredeti forrásaival össze nem egyeztethetők.

Elítélem és elvetem azoknak nézetét is, akik azt állítják, hogy a keresztény kritikusan a hívő és a történész személyét meg lehet különböztetni, mintha a történésznek joga lenne azt fentartani, ami a hittel ellenkezik vagy szabadságában állana azon egyetlen feltétel mellett, hogy nem támad egyenesen dogmát, előfeltételeket állítani fel, amelyekből azt lehetne következtetni, hogy a dogmák hamisak vagy kétségesek.

Hasonlóképpen elítélem a Szentírás megítélésének és magyarázásának azt a módszerét, amely az egyházi hagyománnyal, a hit analogiájával és az apostoli szék szabályaival ellentétben a racionalisták módjára dolgozik és ugyanannyi bátorsággal, mint vakmerőséggel legfőbb és egyetlen szabályul csak a szövegírást fogadja el.

Azonfelül elvetem azoknak tévelygését, akik azt állítják, hogy a tudósok, aki történeti vagy teológiai kérdéseket tárgyal, vagy bárki másnak, aki ezzel foglalkozik, előbb minden előítéltről le kellene mondania, vonatkozzék az akár a katolikus hagyomány természetfölötti eredetére, akár azon isteni támogatásra, amely a kinyilatkoztatott igazság minden pontjának hűséges megtartásáért ígértetett és akik azután azt állítják, hogy az egyházi atyák íratát tekintet nélkül szentesített tekintélyükre, kizárólag a tudomány elvei szerint és az ítéletnek azzal a függetlenségével kell magyarázni, amelyet bármely világi írat tanulmányozásánál alkalmazni szokás.

Végül vallom, hogy teljesen mentes vagyok a modernistáknak azon tévelygésétől, amely azt vitatja, hogy a szent hagyományban nincsen isteni, vagy ami még rosszabb, hogy az isteni pantheisztikus értelemben van meg, úgy, hogy már csak tiszta és meztelen tények vannak, amelyeket össze lehet vetni a történelem tényeivel, vagyis az a tény, hogy az emberek munkájuk, ügyességük és tehetségük által a későbbi évek folyamán a Krisztus és apostolai által megkezdett iskolát folytatták.

Befejezésül a legnagyobb szilárdsággal és utolsó lehelletemig ragaszkodom az egyházi atyáknak az igazság valódi kriteriumát képező hitéhez, amely örökké meg van és meg is marad »az apostolok jogutódlása révén átháramlott püspökségben«. (Iren. II, C. 26.) Nem akképpen, hogy csak azt kell megtartani, ami az egyes ember művelődési fokának és korának megfelel, hanem úgy, hogy a feltétlen igazság, kezdettől fogva az apostolok által hirdetve, sem nem növekedett, sem valamely más értelemben ki nem terjesztetett.

Kötelezem magamat, hogy mindezen dolgokat híven, csonkítatlanul és őszintén szemmel tartom, azokat sértetlenül megőrzöm és azoktól sem oktatás közben, sem más módon, se szóval, se írásban el nem távolodom.

Miksa szász herceg és a Vatikán. Miksa szász herceg, a szász király fiútestvére és a freiburgi kath. egyetem tanára, a *Roma et*

Oriente c. folyóiratban egy cikket írt: Gondolatok az egyházak uniójának kérdéséről címen. E cikkben védelmébe vette a keleti egyházat a rómaival és a pápasággal szemben, amivel Rómában óriási felháborodást okozott. Kérdőre vonták a szerkesztőt, aki megtagadta a cikket. A folyóirat egész számát megsemmisítették s Miksa herceget egyenesen felszólították, hogy vonja vissza »tévedéseit« s hódoljon meg a pápai tekintély előtt. A herceg Rómába ment, Canossát járt, ott kimagyarázta magát s miután egy nyilatkozatot aláírt, meg volt a béke. Laudabiliter se subjecit. A herceg e meghódolása alkalmából Loyson Jácint szabad-elvű francia kath. pap levelet írt hozzá, melyben élesen veti szemére a herceg következetlenségét. Ez a levél s általában az egész ügy nagy feltűnést keltett Németországban.

Gyász hírek. *Özv. Szentgericei Jakab Elekné, szül. Altorjai Mike Róza* életének 73., özvegységének 14. évében jan. hó 9 én Bethlenben elhunyt. Kolozsvárt temették el jan. 12 én nagynevű atyja és férje mellé. Halálát gyermekei, Juliánna, József erdőtanácsos, özv. Patakiné Róza és Ilona gyászolják. — *Id. Egyed József*, a főtanács tagja, földbirtokos, Kisküküllő vármegyei törvényhatósági bizottsági tag 71 éves korában jan. hó 2-án Maroscsapón meghalt. Halálát 6 gyermeke, 5 unokája és 3 veje siratja. — Pálffy Ferenc szabédi unitárius lelkész 8 hónapos *Feruska* fia hosszú és kínos szenvedés után jan. 29-én Szabédon meghalt. — *Molnár Sándor*, az unitárius egyház jogtanácsosa, a főtanács és egyházi képviselő tanács tagja, köz- és váltóügyvéd, a kolozsvári ügyvédi kamara tisztt. alelnöke, az Erdélyi Gazdasági Egylet jogtanácsosa jan. hó 5 én d. e. 10 órakor, életének 72. évében hosszús szenvedés után elhunyt. Halálát özvegye, Paulin leánya dr. Rohonczy Lajosné, Kolozsvármegye árvaszéki elnöke neje, fia dr. Molnár Jenő budapesti ügyvéd, továbbá unokái, veje és menyé gyászolják. Temetésén Kolozsvár mívelt társadalma részéről impozáns módon nyilvánult meg a részvét. Az egyház részvétét nagyszámu küldöttség élén a főtitiztelendő püspök úr, az ügyvédi kamaráét dr. Czikmántori elnök tolmácsolta. A sírnál a szertartást Péterfi Dénes esperes végezte; az egyház nevében dr. Boros főjegyző, az ügyvédi kamara részéről dr. Deák Albert ügyvéd búcsúzott tőle tartalmas életét és érdemes munkásságát méltató beszéddel.

ARANYKÖNYV.

„A tett szebben beszél minden Demosthenésnél“. Özv. Tamás Józsefné, szül. Barabás Juliánna kissolymosi lakos vallásos buzgóságának, Istene és Egyháza iránt való szeretetének maradandó bizonyosságát nemes tetteivel mutatta meg. A kissolymosi unitárius egyházközség javára 400 koronás alapítványt tett „Úrvacsorai kenyér és bor beszerzése“ céljára.

A nemes cselekedetet megjutalmazó jóságos Isten legyen és maradjon mindörökké a kegyes adományozóval; hogy az áldozatot követő jutalom tudata vigasztalja őt bús özvegységében, növelje szive jóságában és lelke nemességében! Példája pedig hasson és lelkesítsen másokat is, hogy hasonló tettek által dicsőíttessék a Mennyei Atya!

A becses adományt hálás köszönettel vettük.

Az egyházközség nevében:

Kissolymoson, 1911. év január havában

Kisgyörgy Imre,
unitárius lelkész.

Nagy János,
gondnok.

Interurbán telefon 904.

Interurbán telefon 904.

!!Látványosság!! a !!Látványosság!!

Püspöky Miklós

divat nagy árúház és harisnya-kötőgyára
Kolozsvárt, Mátyás király-tér 20. (saját ház)

Minden cikknek külön osztály.

Úri divat osztály

különlegességei:

Glace, antilap és mocca

angol **Fownes** kesztyűk,

az erdélyi részek legnagyobb

úri kalap raktára,

egyedüli raktár a világhírű olasz

Borsalino és angolban **Percy Jones**

kalapokból. Színes vagy fehér nappali és turista

ingek — fehérneműek

méret után 48 óra alatt készülnek.

Egy drb felselyem elegáns kiállítású férfi esőernyő **3 K 90** fillér.

Női divat és pipere osztály.

Gyermekek divat osztály.

Rövidarú és kézimunka osztály.

Kötöttarú osztály.

000

Egy teljesen elkülönített

fehérnemű és vászon osztály.

Állandó raktár rumburgi lepedő és fehérnemű vásznakból,

Schrol Sifonokból, asztalneműekből, intézeti és női

00

kész fehérneműekből.

00

Menyasszonyi kelengyékéből

mintákat vételkötelezettség nélkül vidéken is bemutatunk.

Egy drb Ia minőségű elegáns női ernyő

o divatos nyéllel 4 K 40 fillér. o

Hazai ipar. o

Alapítottatt 1770.

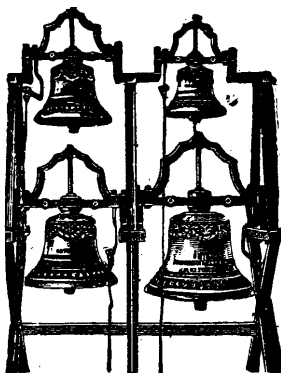
Andrásowszky Efraim

múharangöntő

Kölozsvárt, Kossuth Lajos-utca 36. sz.

Ajánlja a főtisztelendő minden felekezetbeli magas papság, egyházközség és tekts. gondnokságok figyelmébe Erdélyben legnagyobb harangöntődjét. — Elvállalja minden fajta harang öntését, vagy repedt harangok újra öntését és azok becserelését. — Ajánlja továbbá az általa feltalált s a birodalom mindkét felében kiz. szabadalommal kitüntetett vaskoronás felszerelését felelősség mellett.

Vidéki megrendeléseket gyorsan és pontosan teljesít. o

Költségvetéseket kívánatra, bérmentve küldök azonnal.

Babós és Társai

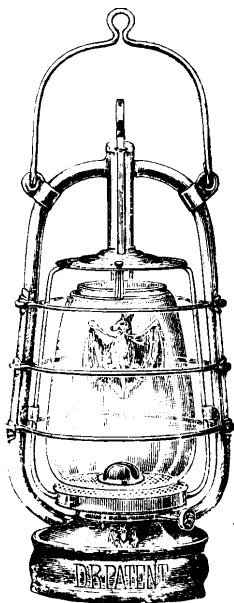
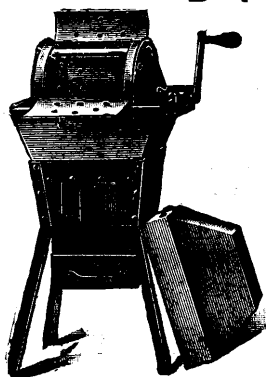
vasnagykereskedők Kolozsvár.

John-féle "TELIGŐZ" mosógép,

a jelenkor legtökéletesebb mosógépe!

Idő, munka, szappan és tüzelőanyag-
nak 75% megtakarítása, a mosandó
ruhának legnagyobb kimélése. o

John-féle kéménytoldók.

Legújabb "DENEVÉR" védjegyű
petroleum istálló-lámpák. — Vas-
gerendák és mindennemű építkezési
anyagok. Háztartási és konyhaberende-
ző zési cikkek.

Nagy raktár valódi belga és
amerikai vadászfegyverekben.

: **Magyar Kir. Lőpor árúda.** :

— Előnyös árak és pontos kiszolgálás! —

Menyasszonyok!

Tekintsék meg saját érdekükben **üveg, porcellán, lámpa és evőeszközök** bevásárlása előtt 1862 óta fennálló áruházaomat, hol előnyös fizetési feltételek mellett kelengyék eredeti gyári áron beszerezhetők 100 koronától 2000 koronáig. — **Teljesen szabott árak.** — Kelengyékről külön árjegyzék.

Somlyai Mihály

üveg-, porcellán- és lámparaktára

Kolozsvár, Kossuth Lajos-u. 4.

Telefon 818. Kérem a címre ügyelni!

Üveg készlet 12 személyre 33 drb, összesen csak 6 korona 30 fillér.

Az ipar csodája!

o Vidékre ládába csomagolva 60 fillérrel több. o

■ Hirdetések

jutányos árban felvállaltatnak

a **KIADÓHIVATALBAN**

Kossuth Lajos-utca 12. sz.

A „Keresztény Magvető“ 1911. évfolyamára befizették:

a) a pártoló díjat:

Bedő Albert, Deréky Gyuláné, sz. báró Györfy Róza, S. Gyulay Richárd, Gál Elek, Báró Petrichevich-Horváth Kálmán (50 kor.), dr. Kozma Jenő, Márkos Ferenc, özv. Pálfi Jánosné, Simó Ferenc, Székely Miklós, Torockói unit. egyházközség, Tibáld Mihály, dr. Zsakó Andor.

b) az előfizetési díjat:

Alsójárai unit. egyházközség, Albertfy Jenő, Budapesti egyet. könyvtár, Barabás Lajos, Barabás István, Balázs András, Dombi János, dr. Elekes Dénes, Fazakas Lajos, Gombos Sámuel, Gotthárd Sándor, Gál Kálmán, Hadházy József, Halmágyi Károly, Halmágyi János, Iklandi unit. egyházközség (86 kor.), Jakabházy Gábor, Kádár József, Kisgyörgy Sándor, Lévy Lajos, Kádár Lajos, Kovács István, dr. Kovácsi Sándor, Lőrinczy Dénes nyug. altábornagy, Marosy Ferenc, Molnár Kálmán, Nagy Elemér, Nagy Dénes, Péter Sándor, Péterfi Mihály, Pál Ferenc, Percel Ferenc, Pap Gyula, dr. Pálffy Jenő, Péter Ödön, Sándor Mózes, Sárospataki ref. főiskola könyvtára, Sándor Géza, Sándor Jenő, Somkereké Elek (2 kor.), Szinte Ferenc, Szathmári Mózes, Szász Dénes, dr. Szolga Ferenc, Székely Tihamér, Szentgericei unit. egyházközség, Szigethy Miklós, Székely Sándor, Tana Sámuel, Tóth Olivér, Ürmösi Károly, Weress Mihály, Weress Ferenc, Unit. theol. intézet önképzőköre.

A hátralékos pártoló és előfizető díjakat tisztelettel
kérjük március hó végéig beküldeni.

BARTHA JÁNOS

lakatos-mester KOLOZSVÁRT, Király-utca.

Vaskapuk, sár- és kertkerítés-rácsok,

:: takaréktűzhelyek készítése. ::

Minden e szakba vágó javítások.

Automobilok szakszerű javítása.

Közkedvelt alumínium kulcsokból állandó raktár.

Albert József

szobafestő és mázoló - mester

Kolozsvár,
Ferencz József-út 8.